

Міністерство освіти і науки України
Мукачівський державний університет
Кафедра готельно-ресторанної та музейної справи

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО В МУЗЕЙНІЙ СПРАВІ

Методичний посібник для самостійної роботи
для здобувачів денної форми навчання
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 027 «Музеєзнавство, пам'яткознавство»

Мукачево
МДУ-2025

УДК 069.01:930(072)(075.8)

Розглянуто та рекомендовано до друку науково-методичною радою Мукачівського державного університету

Протокол № ___ від « ___ » _____ 2025р.

Розглянуто та схвалено на засіданні кафедри готельно-ресторанної та музейної справи протокол № 10 від 21.01.2025р.

Укладачі:

Малець О.О. – д.і.н., професор, професор кафедри готельно-ресторанної та музейної справи

Жеребак О.В. – провідний фахівець музею прикладного мистецтва Закарпаття, асистент кафедри готельно-ресторанної та музейної справи

Рецензенти:

Д40

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО В МУЗЕЙНІЙ СПРАВІ: навчальний посібник для самостійного вивчення дисципліни для здобувачів денної форми навчання спеціальності 027 «Музеєзнавство, пам'яткознавство» ОС «Бакалавр» (видано вперше) / укладачі: О.О. Малець, О.В. Жеребак – Мукачево: МДУ, 2025. - 61 с. (4.4 д.а.)

Зміст видання відповідає освітньо-професійній програмі підготовки бакалаврів за спеціальністю «027 «Музеєзнавство, пам'яткознавство» освітнього ступеня «Бакалавр» та програмі дисципліни «Джерелознавство в музейній справі». Навчальний посібник висвітлює головні питання історичного джерелознавства, археографії та методики дослідження джерел, подає інформаційний матеріал, рекомендовану літературу, проблемні питання, завдання для контролю знань студентів, містить основні терміни і поняття. Видання призначене для науковців, студентів, вчителів, а також для всіх, хто цікавиться проблемами історичного джерелознавства та археографії.

© МДУ, 2025

ЗМІСТ

Вступ	4
Тематика та завдання для самостійної роботи.....	5
Перелік тем для рефератів.....	52
Перелік питань для контролю знань здобувачів.....	55
Рекомендації щодо оформлення рефератів та підготовки презентацій.....	55
Критерії оцінювання самостійної роботи	56
Список рекомендованої літератури	58

ВСТУП

Історик вивчає минуле людського суспільства. Усе, що створено в процесі діяльності людей, несе інформацію про різноманіття суспільного життя і слугує основою для наукового пізнання, є історичним джерелом. Для сучасного стану історичного знання характерний підвищений інтерес до теоретико-методологічних проблем історії, пошук альтернативних концепцій інтерпретації минулого, відмова від заданих ідеологічних схем і одновимірних трактувань. У зв'язку з цими процесами посилюється увага істориків до розробки фундаментальних проблем джерелознавства, української археографії та методики дослідження історичних джерел, що займають все більш значуще місце в системі історичного знання. Нова стратегія висуває на перший план дисципліни, що служать формуванню фахівця, здатного на високому рівні знання конкретики, глибокого розуміння теорії та методології, виробляти такий інтелектуальний продукт як нове знання. У це поняття входить уявлення вчених і суспільства про місце історії в системі наук, її соціальної ролі, вплив на інші форми духовної культури. Не менш значущим є розгляд питань, пов'язаних із з'ясуванням суті наукової діяльності істориків, об'єктивного вкладу їхніх праць у становлення і розвиток історичної науки, способів наукової комунікації, складанні наукових шкіл і напрямів, прийоми та методи історичних досліджень. У наші дні широко дискутується проблема якості історичного професіоналізму: під впливом наукових розробок позначився інтерес не стільки до готового знання, скільки до способів його отримання.

Метою викладання навчальної дисципліни «Джерелознавство в музейній справі» є комплексне узагальнення студентами знань про різні групи музейних джерел та застосування практичних знань у професійній діяльності. Основними завданнями вивчення дисципліни «Джерелознавство в музейній справі» є:

- охарактеризувати основні поняття музейного джерелознавства;
- дати оцінку особливостям джерел у музейній справі;
- проаналізувати зарубіжні та вітчизняні підходи до роботи з джерелами у музейній справі;
- ознайомити студентів із сучасними підходами до роботи з музейним предметом.
- сформуванню у здобувачів вищої освіти практичні навички роботи з джерелами.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні:

знати :

- поняття категорій, що використовуються в музейному джерелознавстві;
- історичні та теоретичні основи музейного джерелознавства;
- класифікацію джерел;
- методику та методи роботи з різними групами джерел;
- документацію, що оформляється під час роботи з джерелом.

вміти :

- орієнтуватись в сучасних підходах та тенденціях роботи з музейними джерелами;
- опрацьовувати різні види джерел;
- застосовувати знання на практиці.

Навчальний матеріал дисципліни структурований за модульним принципом і складається із двох навчальних модулів: модуля 1 «Історія і теорія музейного джерелознавства» та модуля 2 «Сучасні практики роботи з джерелами у музейній справі», які є чітко структуровані. Кожен модуль передбачає проведення модульних контрольних робіт та аналізу результатів їх виконання.

Загальні компетентності (ЗК):

- ЗК1. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.
- ЗК5. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.

Спеціальні (фахові) компетентності (ФК):

СК3. Здатність діяти відповідно до чинного законодавства (України та міжнародного) щодо музейної та пам'яткоохоронної діяльності.

СК6. Здатність до атрибуції й експертизи об'єктів історико-культурної спадщини.

Змістовий модуль 1. «Історія і теорія музейного джерелознавства»
Тема 1. Джерелознавство у музейній справі: загальні питання.
Тема 2. Етапи розвитку музейного джерелознавства.
Тема 3. Теоретичні засади музейного джерелознавства.
Змістовий модуль 2. «Сучасні практики роботи з джерелами у музейній справі»
Тема 4. Словесні джерела та методика їх дослідження.
Тема 5. Тканини як музейне джерело.
Тема 6. Особливість дослідження та використання кераміки, скла, виробів з каменю у музеї.
Тема 7. Пам'ятки нумізматики, боністики, фалеристики, філателії.
Тема 8. Вивчення виробів з дерева та металу.
Тема 9. Картини, архітектура, скульптура як джерела дослідження певної епохи, країни, стилю чи національної культури.
Тема 10. Фотографія як джерело.
Тема 11. Нерухомі об'єкти культурної спадщини та пам'ятки природи.
Тема 12. Нематеріальна культурна спадщина.
Тема 13. Роль атрибуції та перетрибуції музейних предметів.
Тема 14. Музейна документація як джерело. Оформлення фондів музейних джерел.
Тема 15. Національне законодавство зі збереження культурно-історичної спадщини (культурна цінність, пам'ятка історії та культури як джерело).
Тема 16. Міжнародне право зі збереження світової природної і культурної спадщини (культурна цінність, пам'ятка історії та культури як джерело).

ТЕМАТИКА ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Змістовий модуль 1.

«Історія і теорія музейного джерелознавства»

Тема 1. Джерелознавство у музейній справі: загальні питання.

1. Джерелознавство як наукова дисципліна.
2. Об'єкт, предмет і завдання історичного джерелознавства.
3. Структура джерелознавства.
4. Зв'язок джерелознавства зі спеціальними історичними дисциплінами.
5. Головні концепції сучасного джерелознавства.

1. Джерелознавство як наукова дисципліна

Джерелознавство – це спеціальна галузь історичних знань, яка розробляє теорію і практику вивчення, дослідження та використання джерел. Ця дисципліна входить до системи історичних, і в цілому гуманітарних наук. Джерелознавство являє собою особливий метод гуманітарного пізнання, метою якого є прирощення і систематизація знань про людину і суспільство. Тому джерелознавство – це опосередкований шлях отримання інформації про людей у минулому за допомогою творів, що свідомо і цілеспрямовано створювалися людьми. До таких творів відносяться рукописи, книги, речі.

Історія чи не єдина наука, яка вивчає «те, чого немає», займається минулим. Необхідність історії для суспільства визначається тією мірою, в якій вона здатна зробити надбанням сьогодення осмислений досвід минулого. Як відомо, минуле, сьогодення і майбутнє знаходяться в єдності, тісному, органічному зв'язку. Тому звернення сучасності до досвіду минулого має на меті отримати від нього уроки, корисні для сьогодення і майбутнього. Це можливо лише в тому випадку, якщо відтворюється об'єктивна картина різних подій, явищ і процесів минулого часу. Тому історики, вивчаючи минуле, намагаються відповісти на вкрай неоднозначне і заплутане питання – «як це було насправді». І тут не обійтися без джерел і вміння адекватно оцінювати їх і ту реальність, яка стоїть за ними. Таким чином, у центрі уваги джерелознавства стоїть джерело, і все що з ним пов'язано. Сам термін «джерело» є багатозначним і багато в чому символічним. Це витoki, початок чого-небудь. Стосовно історії і взагалі гуманітарного знання – це те, з чого береться початкова, безпосередньо породжена реальністю інформація.

Джерелознавство вивчає не просто історичні джерела, але й систему відносин, яку можна позначити у вигляді тріади: *автор джерела – джерело – історик*. Ця тріада втілює в собі той феномен, при якому виникають важливі, загальнолюдські зв'язки, коли дослідник за допомогою джерела спілкується з його автором, можливо людиною з іншої країни, іншої епохи, іншої свідомості. І тут вкрай важливим є принцип визнання чужої натхненності. Істориком необхідно усвідомити і відчувати, що за текстом джерела, будь-то закон, спогад або діловий документ, стоїть реальна людина з її особливими поглядами, світосприйняттям, індивідуальністю, інтелектом, настроями і уподобаннями. Відображення реальності в джерелах завжди відбувається в залежності від інтересів людей, що їх створювали. Причому, це можуть бути політичні, економічні, національні, релігійні, особисті та інші інтереси і настрої. Важливо враховувати й те, що автор, створюючи джерело, завжди висловлює в ньому себе і сучасне йому суспільство. Тому джерела можуть бути правильно зрозумілі і витлумачені істориками тільки тоді, коли самі будуть розглядатися як певні історичні явища, що виникли в конкретній суспільній обстановці і такі, що несуть на собі відбиток свого часу. Будь-яке джерело є продуктом певних соціальних умов. І тому досліднику доводиться з'ясовувати, що вони собою представляли або представляють і як впливали або впливають на інформацію, яку він вивчає і використовує в наукових цілях.

2. Об'єкт, предмет і завдання історичного джерелознавства

У кожній науці є свій об'єкт і предмет дослідження. Об'єкт дослідження являє собою той бік дійсності, на вивчення якого спрямована наука. Можна сказати, що це явище, яке породжує проблемну ситуацію і взяте дослідником для вивчення. Предмет дослідження – це ті аспекти і властивості проблеми, розглядаючи які ми пізнаємо об'єкт, виділяючи його

головні, найбільш суттєві ознаки. Виходячи зі сказаного, об'єктом джерелознавства є різноманітні історичні джерела. Предметом – корінні питання цієї науки, які можна позначити як з'ясування природи і суті джерел, а також закономірностей і особливостей відображення в них реальності. Історичне джерелознавство займається як окремо взятим джерелом, так і їх комплексами, і всією масою історичних джерел у всій повноті укладеної в них інформації, тобто працює як на мікро, так і на макро рівнях. Причому, розглядає джерела як продукти суспільного розвитку. Тому у цієї дисципліни набагато ширші завдання, ніж у будь-якій з допоміжних наукових дисциплін. Учені виділяють дві групи завдань. Одна з них пов'язана з розробкою теорії джерела. Тут розглядаються і вирішуються дискусійні питання, пов'язані з самим поняттям «джерело», піднімаються проблеми класифікації і інформації джерел та інші важливі аспекти. Інша ж група завдань орієнтована на розвиток джерелознавчої практики, тобто розробки методики вивчення джерел, принципів, прийомів, правил виявлення укладеної в них інформації. Ці групи завдань тісно взаємопов'язані між собою, оскільки важливі, суттєві і затребувані дослідниками тільки ті теоретичні положення, які можна застосувати до вивчення конкретних джерел. Тобто теорія тут перевіряється практикою, а практика не може успішно втілюватися без вдалих, адекватних, відповідних природним реаліям джерел, теорій.

3. Структура джерелознавства

Структура джерелознавства містить два рівні: теоретичний і практичний. Теоретичне джерелознавство включає в себе загальну теорію джерелознавства та окремих розділів історичної науки, джерелознавча практика – аналітико-синтетичні роботи і прикладне джерелознавство. Завданнями теоретичного рівня є дослідження структури і властивостей джерельної інформації, теорії, методики, історії та організації цієї інформації, способів її зберігання і вивчення цієї проблематики. Ці методи адаптуються і конкретизуються стосовно до вивчення окремих груп джерел або певних їх характеристик. Прикладне (конкретне) джерелознавство займається використанням вироблених теоретичних правил стосовно конкретних видів джерел. Історик І. Ковальченко зробив спробу синтезувати два аспекти джерелознавства: теоретико-методологічний і практично-прикладний. Перший аспект включає розробку і вирішення онтологічних питань – вивчення виникнення і еволюції джерел, вироблення загальних принципів класифікації і гносеологічних – вивчення пізнавальних можливостей джерел, виявлення повноти, достовірності джерела, встановлення загальних принципів аналізу та синтезу інформації, яка міститься в джерелі. Практично-прикладний аспект займається практичним застосуванням методологічних постулатів і прийомів в конкретно історичному дослідженні.

4. Зв'язок джерелознавства зі спеціальними історичними дисциплінами

Проблеми, які розглядаються джерелознавством, знайшли своє відображення і в інших гуманітарних науках, які до теперішнього часу накопичили чималий досвід роботи з певними видами джерел. До таких наук відноситься увесь комплекс спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, передусім архівознавство, музеєзнавство, археографія, бібліографія, палеографія, сфрагістика, дипломатика тощо.

Архівознавство – комплексна дисципліна, що вивчає історію і організацію, теорію і практику роботи архівів в області обліку, опису, забезпечення збереження документів, наукової організації праці та економіки, архівної справи. Водночас архівознавство вивчає тільки ті джерела, які підлягають зберіганню або перебувають на зберіганні в архівах.

Музеєзнавство – це наукова дисципліна, що вивчає музейні предмети, їх соціальні властивості і відносини, музейні процеси в їх історичній динаміці. Музейне джерелознавство та історичне джерелознавство близькі між собою, перетинаються у багатьох своїх завданнях, об'єктах, методах дослідження. Однак музейне джерелознавство вивчає в першу чергу речові та зображальні типи джерел, що складають переважну частину музейних предметів.

Історична бібліографія – допоміжна історична дисципліна, що займається обліком, систематизацією, відбором, описом і евристиком історичної літератури, публікацій історичних джерел. Головним завданням цієї дисципліни є цілеспрямована передача читачам інформації про твори друку. Якщо джерело є друкованим твором, цілі та завдання бібліографії та джерелознавства збігаються. Водночас історична бібліографія охоплює лише опубліковані історичні джерела, а джерелознавство вивчає повністю всі доступні групи джерел. Спеціальні (допоміжні) історичні дисципліни виникли з необхідності вирішувати завдання попередньої критики джерел. Їх початкове вивчення включало в себе розгляд зовнішніх ознак документів: паперу, печаток, місця і часу появи, авторства, тексту тощо. Крім зазначених, нині налічується понад 60 допоміжних історичних дисциплін, найбільш важливими серед яких є палеографія, історична хронологія, історична метрологія, нумізматики, бонистика, сфрагістика, геральдика, генеалогія, фалеристика, дипломатика, епіграфіка, історична географія, топоніміка, лінгвістика та інші. Спеціальні (допоміжні) історичні дисципліни допомагають дослідникам правильно читати стародавні тексти, ідентифікувати їх, готувати історичні документи до наукового видання та використання. Тому джерелознавство вимагає комплексного застосування знань, методів і прийомів, вироблених цими дисциплінами.

5. Головні концепції сучасного джерелознавства

Наприкінці 1990-х рр. відомим джерелознавцем О. Медушевською було визначено новий статус джерелознавства в системі гуманітарного знання. Суть нового погляду на дисципліну полягає в тому, що історичне джерело розглядається єдиним об'єктом різних гуманітарних наук при різноманітності предметів їх вивчення. У зв'язку з цим завдяки джерелознавству створюється основа для інтеграції наук і міждисциплінарних досліджень. Таким чином, підкреслюється міждисциплінарний характер джерелознавства, що розробляє методи, які застосовуються не тільки в історичній науці, а й в інших допоміжних історичних дисциплінах і необхідні для гуманітарного знання в цілому. Отже, джерелознавство займає місце однієї з фундаментальних дисциплін в освіті фахівця-гуманітарія, а оволодіння її методом стає обов'язковою умовою професіоналізму в гуманітарній сфері. Відповідно до цього підходу для джерелознавства ключовим є визначення культури в найширшому сенсі – як усього створеного людьми. Тому головне завдання джерелознавства полягає у вивченні об'єктів культури як джерел інформації про людину і суспільство. Крім того, відзначені також евристичне і аналітичне джерелознавчі завдання. Перше відповідає за вміння орієнтуватися в різноманітті історичних джерел, їх класифікацію, вивчення їх сукупностей, що склалися в ході

історичного процесу; друге – за розробку методів аналізу і оцінки історичних джерел, отримання з них достовірних і можливо більш повних відомостей. У сучасній концепції джерелознавства активно проводяться ідеї історичного джерела як засобу спілкування особистості зі світовою культурою. В основі цієї концепції лежить фундаментальна людська потреба в подоланні рамок простору і часу і взаємодії з людьми та культурою інших епох завдяки освоєнню історичних джерел, які виступають як явища культури. Таким чином, сучасне джерелознавство вивчає не просто історичне джерело, а систему відносин «людина – твір – людина», коли за допомогою створеного витвору людина однієї епохи дає знати про себе людині іншої епохи.

Визначення предмета науки, оформлене на рубежі ХХ–ХХІ ст., звучало так: «Джерелознавство – наука про історичні джерела як історико-культурні явища». При цьому підкреслювалося, що джерелознавство представляє свій предмет в системі «історична дійсність – історичне джерело – історичне знання». Розвиваючи методологію сучасного гуманітарного знання, О. Медушевська запропонувала розглядати предмет джерелознавства в рамках концепції когнітивної історії. В основі цього наукового підходу лежить синтез теорії інформації та теорії класичного джерелознавства, а в центрі уваги – розуміння історико-антропологічних основ людської діяльності, здатність людини створювати інтелектуальний продукт своєю цілеспрямованою усвідомленою діяльністю.

Метод джерелознавства ґрунтується на уявленні про джерела як явища культури, як реалізований інтелектуальний продукт людської діяльності. Цей метод має на меті: по-перше, встановити інформаційні можливості джерела (або ряду однорідних джерел) для отримання фактичних даних про процеси суспільного розвитку (повнота, достовірність, новизна цих даних); по-друге, аргументовано оцінити значення джерела (або ряду однорідних джерел) з цієї точки зору. У відповідності з цією метою метод джерелознавства застосовується поетапно, послідовно, на кожному етапі вирішується своя дослідницька задача, досягається пізнавальна мета.

Метод джерелознавства заснований на тому, що твір, утворений в процесі цілеспрямованої і усвідомленої людської діяльності, несе в собі репрезентативну сукупну інформацію про свого творця, про час та умови свого виникнення. Тому він може бути зрозумілим та інтерпретованим іншими людьми, зокрема дослідником, який розглядає його як історичне джерело. Вивчення історичних відомостей у XVIII і XIX ст. будувалося на уявленні, що вони містять безпосередні свідчення минулого. У позитивістській парадигмі, що склалася в другій половині XIX ст., була розроблена методика встановлення автентичності джерела («зовнішня критика») і його достовірності («внутрішня критика»). Основна увага при цьому приділялася дослідженню відносин в системі «історична дійсність – історичне джерело». У ХХ ст. сформувалося уявлення про більш складну взаємодію реальності, джерела і його дослідника. Співвідношення «автор – твір – дослідник» розглядається сучасною наукою як фундаментальна основа методології джерелознавства. У тріаді, яку можна представити як «людина – твір – людина», методологія джерелознавства розрізняє два типи взаємозв'язків і відповідно два етапи дослідницької діяльності. При першому типі вивчається те, як історична реальність, в якій створювався твір, вплинула на нього: «дійсність – джерело». При другому дослідник включає цей твір у реальність сучасної йому епохи: «джерело – історик». Суть і своєрідність методології джерелознавства складаються у визнанні чужої свідомості, зображеної в історичному джерелі. Цей принцип розуміння однієї людини іншою за посередництвом твору становить специфіку гуманітарного пізнання. Отже, сучасна

джерельна парадигма ставить у центр гуманітарного пізнання людську особистість. Метою гуманітарних наук є пізнання Іншого, особистості, яка змінює соціальне середовище і навколишній природний світ.

Питання та завдання

1. Дайте визначення термінів «джерело» і «джерелознавство».
2. Назвіть об'єкт, предмет і завдання історичного джерелознавства.
3. Розкрийте основні рівні у структурі джерелознавства.
4. Дайте визначення поняття «спеціальні (допоміжні) історичні дисципліни і розкрийте їх зв'язок з історичним джерелознавством.
5. Розкрийте суть основного методу і концепції сучасного джерелознавства.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Архівознавство: Підручник для студентів вищих навчальних закладів України / Авт.: Я. С. Калакура, Г. В. Боряк, Л. А. Дубровіна та ін. редкол.: Я. С. Калакура (гол. рел.), В. П. Ляхоцький, Г. В. Боряк та ін. – К. : Либідь, 1998. – 316 с.
2. Джерелознавство історії України : довідник : навч. посіб. для студ. вузів / Я. С. Боровський, М. Я. Варшавчик, І. Н. Войцехівська та ін.; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : [Б. в.], 1998. – 212 с.
3. Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Ред. кол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України, Інститут історії України. – К. : Вид-во «Наукова думка», 2004. – 688 с.
4. Історичне джерелознавство: Підручник для студентів істор. спец. ВНЗ / Авт.: Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, Б. І. Корольов та ін. – К. : Либідь, 2002. – 488 с.
5. Макарчук С. Писемні джерела з історії України: Курс лекцій / С. Макарчук. – Львів : Світ, 1999. – 352 с.

Тема 2. Етапи розвитку музейного джерелознавства.

1. Зародження джерелознавчих знань у період античності та середньовіччя.
2. Розвиток джерелознавства в зарубіжних країнах у новий час.
3. Становлення джерелознавства в Україні у XVIII – на початку ХХ ст.
4. Розвиток українського та зарубіжного джерелознавства у ХХ ст.
5. Сучасний стан розвитку джерелознавства в Україні.

ТЕРМІНИ ТА ПОНЯТТЯ

Болландисти, герменевтика, гуманізм, джерелознавство, джерелознавча критика, екзегетика, історичне джерело, історичний факт, історіографія, історія, мавристи, позитивізм.

1. Зародження джерелознавчих знань у період античності та середньовіччя

Джерелознавство має власну історію та історіографію. Зародившись у найдавніші часи, воно стало невіддільним від основних етапів розвитку історичної науки. Перші

спроби критичного дослідження джерел простежуються в працях античних авторів – Геродота, Фукидіда, Тацита, Страбона, Лівія, Саллюстія. Загально визнаним «батьком історії» вважається Геродот, а Фукидіда по праву можна визнати «батьком джерелознавства». Його твір «Історія» написано на основі чисельних джерел – законів, договорів, декларацій, листів, особистих спостережень. У період раннього середньовіччя історики могли користуватися будь-якими письмовими текстами або навіть усними висловлюваннями як джерелами, якщо вони довіряли особі, від якої вони їх отримували. Авторитет цієї особи не підлягав критичній перевірці. Об'єктом критики могли бути особа або установа, від яких отримували переказ, але не сам переказ. Історик запозичував у авторитетної особи не тільки відомості про події минулого, а й перспективу бачення цих подій. Таким чином, слідування думкам авторитетної особи означало визнання минулого не об'єктом пізнання, а об'єктом віри. Це рятувало історика від обов'язку самостійного встановлення автентичності документа і було особливістю розвитку джерелознавства цього періоду. В епоху Відродження світові тенденції розвитку історичної науки сприяли підвищеному інтересу до джерел. У цей період розпочалися археологічні розкопки, людей зацікавило збирання і колекціонування антикварних пам'яток матеріальної і духовної культури предків. У цей період довіра до освячених традицією уявлень про історію послабилася. Античну традицію читання книг великих авторів започаткували гуманісти, які виробили власну методику витягування «справжнього» тексту зі «спотвореного» у пошуках таємного змісту. Ця методика сприяла розвитку «екзегетики» – мистецтву розуміти і тлумачити стародавні тексти і Біблію, вміння відрізнити оригінали від підробок, судити про цінність твору та авторський стиль. Італійські гуманісти Петрарка і Лоренцо Валла, використовуючи критичний метод у дослідженні джерел, довели факт підробки середньовічної грамоти «Дар Костянтина», що утверджував вищість церковної влади над світською. Лоренцо довів, що цей документ був написаний не на початку IV ст., а не раніше VIII ст. Його робота вважається одним із перших історичних досліджень. Проте гуманісти сконцентрували свої зусилля лише на зовнішній критиці джерел і базувалися лише на текстологічних аспектах дослідження.

2. Розвиток джерелознавства в зарубіжних країнах у новий час

Новий час охоплює період з XVII до кінця XIX ст. Поняття про джерело, його критику та розуміння (герменевтику) виникло у зв'язку з філологічною інтерпретацією творів літератури класичної давнини. Цими питаннями займалися тлумачі текстів Священного писання – екзегети, гуманісти, мислителі та науковці. На цій основі склалися загальні принципи звернення до творів і авторства як способу розуміння твору, проникнення в глибинний зміст тексту. Спеціальні знання про джерела, їх пошук, дослідження та використання було започатковано в добу Просвітництва. У цей період розробниками теоретичних засад джерелознавства стали Д. Дідро, Ж. д'Аламбер і Вольтер, які започаткували критику писемних джерел, підтверджуваних авторитетними особами. Тим самим вони відійшли від середньовічних догм. Цих мислителів можна вважати першими розробниками класифікації джерел, до яких вони зарахували «перекази старців-очевидців», речові пам'ятки і предмети мистецтва. Першу спробу класифікувати історичні факти здійснив Д. Дідро, який поділив їх на три класи: божественні діяння, явища природи та дії людей. Дослідник вважав, що ці джерела мають підлягати критиці.

Наступною новизною у розвитку джерелознавства доби Просвітництва стала класифікація історичних творів на історичні джерела та історичні посібники. До перших почали відносити джерела особового походження – твори давніх авторів, середньовічних хроністів, а також списки їх переказів у пізніших творах. Усі інші перекази вважалися посібниками, що змінювали інформацію джерел. Великої популярності у XVII ст. здобули «ерудити» – католицькі ченці переважно бенедиктинського та єзуїтського орденів, які займалися вивченням джерел. 1619 р. Орденом бенедиктинців було створено Конгрегацію св. Мавра, ченці якої допомагали католицькій церкві відстоювати в полеміці з протестантами цінності католицизму, для чого вишукували достовірні джерела. Їх робота по збиранню і публікації документів сприяла накопиченню історичних фактів, на основі яких вони укладали посібники – життя святих, історії чернечих орденів, церкви, навіть окремих регіонів і держав. До заслуг ерудитів відноситься розробка елементів історичної критики, зокрема критики походження джерел, встановлення часу і місця їх створення, а також відмінності оригіналів документів від їх підробок. У добу Ренесансу продовжили розвивати «антикварний напрям» збирачів і коментаторів текстів, а також критики та публікації джерел учені-ченці – болландисти та мавристи. Зокрема, болландисти займалися збиранням, написанням і виданням Житій святих і манускриптів. Мавристи видавали твори Аф. Олександрійського, Г. Богослова, К. Єрусалимського, І. Золотоустого, блаженого Августина, а також писемні пам'ятки з історії Греції, Риму, Візантії, Західної Європи. До їх заслуг відноситься розробка правил встановлення автентичності місця і часу укладання документа, а також початок розвитку палеографії, дипломатики та інших дисциплін. Оформлення основ експертизи автентичності джерел пов'язано з твором французького вченого-ерудита Жана Мобільона «Про дипломатику» (1681). Він обґрунтував принципи дипломатичного дослідження джерел, розробив класифікацію актів усіх європейських держав та методика вивчення підробних документів, указав ознаки для датування і локалізації рукописів. У творі іншого науковця Р. Симона «Критична історія Старого заповіту» (1678) висвітлено прийоми виявлення складових частин старо- давніх текстів. А Б. Спіноза у своєму «Богословсько-політичному трактаті» поставив під сумнів істинність змісту джерел. Німецький богослов та філософ Ф. Шлейермахер (1768–1834) у творі «Про герменевтику і критику, особливо в їх відношенні до Нового Заповіту» виділив два підходи до вивчення творів: вчення про герменевтику і вчення про критику. Вчення про герменевтику він назвав «мистецтвом розуміти чужу мову», причому виділяв граматичні та психологічні тлумачення. Психологічне тлумачення полягало в тому, щоб зрозуміти комплекс думок автора як якийсь «життєвий момент» в його розвитку. Вчення про критику він визначав як мистецтво розуміти твори давнини і розрізняти справжні від недійсних.

Значний вплив на розвиток методики дослідження історичних джерел здійснили наукові відкриття першої третини XIX ст. Особливе місце зайняло серійне видання історичних джерел у Німеччині (*Monumenta Germaniae historica*), план якого був розроблений Г. Пертцем. Перший випуск вийшов у 1826 р. Головний редактор цього видання Г. Вайц опублікував складену Ф. Дальманном бібліографію «Джерелознавство німецької історії», яка сприяла становленню поняття «джерелознавство» в європейській історіографії. Робота Г. Вайца започаткувала науково-дослідницький напрям, який сприяв становленню джерелознавства як науки. Інтерес до минулого і формування історичної свідомості вплинули на розвиток джерелознавства в Російській імперії. Значний внесок у методика пошуку і дослідження історичних джерел зробили Г. Міллер, В. Татищев, М.

Новіков, М. Соколовський, М. Бантиш-Каменський, О. Малиновський. Так, Г. Міллер у праці «Історія Сибіру» поділив джерела за походженням на російські та іноземні. В. Татіщев працював над розробкою критичного методу аналізу іноземних джерел, церковних книг, житій святих. Завдяки йому до нас дійшов виданий ним «Якимівський літопис» – видатна пам'ятка давньоруського літописання. М. Новіков у творі «Давня Російська Вівлюфіка» оприлюднив значну кількість документів, зокрема духовних і договірних грамот, ханських ярликів, матеріалів Посольського приказу. Своє бачення історичної критики джерел виклали представники «скептичної школи» або школи М. Каченовського, які поділили її на три види: дипломатичну або графічну, що проводила палеографічне дослідження джерел; історичну – перевіряла джерела на відповідність «духові часу» їх створення; археологічну – займалася поясненням слів і термінів – імен, посад, грошових знаків, звичаїв, судових процедур тощо.

Значний внесок у розвиток методики джерелознавства здійснили російські дослідники другої половини XIX ст. – В. Ключевський, В. Соловйов, М. Погодін. Зокрема, В. Ключевський поділив джерела на два види: залишки минулого (до них він відніс акти і ділові документи) та перекази (літописи та сказання). З ім'ям цього дослідника пов'язують становлення наукового джерелознавства в Росії. Для розвитку джерелознавства велике значення мала активізація архівної справи та підготовки архівістів у Західній Європі. 1821 р. в Парижі заснували Школу хартій – вищий навчальний заклад, який готував висококваліфікованих джерелознавців, архівістів і бібліографів. Подібні школи відкрили також у Відні (1854), Мадриді (1856), Флоренції (1857). Тип джерелознавчої освіти в цих закладах, на відміну від інших університетів, диктувався розумінням державно-політичного значення зберігання і публікації джерел, їх ролі у формуванні образу країни як серед її громадян, так і у світі. Великих досягнень у розробці теорії та методики джерелознавства здобули представники французької школи «Великих істориків» у першій половині XIX ст. – Тьєррі, Гізо, Міньє, які звернулися до ґрунтовного вивчення величезного масиву середньовічних джерел. Найповніше проблеми джерелознавства розробив у своїх працях Гізо, який поділив критику на фактичну, текстологічну і логічну. Із ім'ям професора Берлінського університету Леопольдом фон Ранке (1795–1886) пов'язаний початок нового етапу в розвитку європейської історичної науки. Науковець створив наукову школу німецької класичної історії, представники якої головним завданням історіографії проголосили фіксацію історичних фактів, що містяться в «першоджерелах», створених сучасниками подій. Основна увага приділялася дослідженню документів зовнішньополітичних інститутів різних держав, а методика джерелознавчого аналізу зосереджувалася на зовнішній критиці джерел. Ідеї школи Л. фон Ранке вплинули на досягнення західноєвропейських позитивістів. Створена 1884 р. Американська історична асоціація проголосила його ідеї каноном для американської історіографії. Позитивістська історіографія, що базувалася на поглядах І. Тена й О. Конта, визнавала пріоритет джерел в історичному дослідженні, хоча її представники не надавали особливого значення визначенню поняття джерела. Зокрема, І. Тен вважав, що джерело – це лише форма, подібна до реліктової мушлі. Ш. Ланглуа і Ш. Сеньобос розуміли під джерелами сліди, залишені думками і діями людей. У своїй концепції Ш. Ланглуа виділив три етапи історичного пізнання: попереднє дослідження (евристичний етап); науково-дослідний (аналітичний); синтетичний. До заслуг істориків-позитивістів відноситься також розробка класифікації джерел по групах та методики зовнішньої критики джерел. Але за детальним аналізом фактів губилося розуміння

джерела як реального явища історичного процесу. На рубежі XIX–XX ст. вплив позитивістської історіографії на розвиток джерелознавства був визначальним для всієї Європи, у тому числі й для України.

3. Становлення джерелознавства в Україні у XVIII – на початку XX ст.

Джерелознавство історії України сягає своїм корінням у княжу добу, коли почали з'являтися перші твори хронікально-документального характеру праукраїнських дослідників. Розвиток історичної науки у Київській, Галицько-Волинській і Литовсько-Руській державах вимагав відповідального ставлення до історичних джерел. Уже перші літописні зведення містили у собі різноманітні джерела – пам'ятки попереднього літописання, хроніки, тексти договірних і уставних грамот, листи, літературні твори, міфи, легенди. Хоча літописці цієї доби не критично ставилися до джерел, але вже застосовували певні навички їх відбору, могли встановити їх повноту і автентичність. У козацько-гетьманську добу дослідники зберегли традицію залучення джерел до своїх творів, що знайшло поширення у козацьких літописах, хроніках, щоденниках. Праці О. Рігельмана, П. Симоновича та інших істориків писалися на таких джерелах, як документи військових канцелярій, універсали, листи, грамоти. В епоху Просвітництва важливу роль у розвитку історичних знань та підготовці мислителів відіграли Київський, Львівський, Харківський, Луцький колеґіуми, а також Острозька і Києво-Могилянська академії. Збагаченню джерел в Україні багато уваги приділяли викладачі та випускники Києво-Могилянської академії, зокрема С. Калиновський, Ф. Соколовський, Ф. Прокопович. В. Рубан займався збиранням та виданням джерел з української історії. Відомими є його публікації «Короткого літопису Малої Росії» невідомого автора, «Записки» В. Григоровича-Барського, «Землеопис Малої Росії» князя О. Безбородька. У XIX ст. ситуація в розвитку історичної науки і джерелознавства зокрема, почала докорінно змінюватися. У цей період суттєво розширилася тематика історичних досліджень, ускладнилась архітектоніка науки. До наукового обігу увійшли нові види джерел. Це потребувало якнайшвидшого розроблення загальних основ їх наукової евристики, класифікації, формування засад критики. Від прагматичної історії та критичного вивчення джерел М. Каченовського, історичної наукової критики як методу М. Надеждіна і як сукупності наук про історичне джерело В. Ключевського до методологічної дисципліни, що провадить зовнішню критику та інтерпретує джерела, О. Лаппо-Данилевського – такими були найважливіші ідеї визначень джерелознавства у XIX – на початку XX ст., які засвідчили основні перспективні лінії його еволюції. Розвитку українського джерелознавства в цей період суттєво сприяло відкриття університетів у Львові, Києві, Одесі, Харкові, Чернівцях, заснування археографічних комісій, створення Архіву давніх актів у Києві, діяльність Історичного товариства Нестора-літописця та Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові, яке під керівництвом М. Грушевського започаткувало серійне видання «Жерел до історії України-Руси». Саме цьому науковцеві належить початок видання літописних, актових, історико-етнографічних, історико-статистичних та інших пам'яток, а також зарубіжних джерел з історії церкви, освіти, матеріальної культури українського народу. М. Грушевський у своїх дослідженнях також широко залучав фольклорні матеріали, на яких, а також ряду інших, він написав «Історію української літератури». Учнями науковця були відомі історики С. Томашівський, І. Крип'якевич, М. Кордуба та інші. Нагромадження великого масиву різноманітних за типами і видами джерел та розширення меж історичних досліджень сприяло розробці нових методик пошуку, збирання, перевірки достовірності

джерел. У цьому сенсі важливими є праці О. Маркевича, О. Полетики, М. Бантиш-Каменського, що розробляли нові наукові підходи до вивчення джерел, їх відбору та критичного аналізу. Ініціатором створення Київської археографічної комісії для збирання і вивчення старожитностей, рятування джерел від знищення був М. Максимович. Цінні дослідження теоретичних засад опрацювання джерел здійснили М. Костомаров, П. Куліш, О. Лазаревський, В. Антонович, В. Іконников, М. Іванишев, Д. Яворницький, Д. Багалій, Т. Шевченко. Утворення історичних шкіл у Києві, Львові, Одесі, Харкові, Чернігові сприяло дослідженню джерел з історії України і формуванню фундаменту національної джерелознавчої традиції. Найбільш відомою була київська історична школа документалістики, представлена В. Антоновичем, М. Іванишевим, О. Лазаревським, В. Іконниковим, І. Каманіним та ін. У 1880–1881 навчальному році В. Антонович започаткував в Університеті Св. Володимира курс історичного джерелознавства з історії України. Науковець розробив власну класифікацію джерел, згідно з якою він поділив їх на три групи: літописи, юридичні документи та записки мандрівників і сучасників. Проблемами дослідження теорії і критики джерелознавства займався В. Іконников. Науковець запропонував власну класифікацію джерел, згідно з якою вони поділялися на прямі і непрямі свідчення. До першої групи джерел від відніс офіційні документи, хроніки, літописи, історичні картини, до другої – пам'ятки, що містять побічні вказівки на минулі події. Заслугою В. Іконникова є також поділ джерелознавчої критики на вищу (внутрішню) і нижчу (дипломатичну). Узагалі, його підхід до теоретичних проблем джерелознавства вчені вважають позитивістським. Проблемами теорії джерелознавства у другій половині XIX – на початку XX ст. займалися М. Костомаров, О. Маркевич, П. Голубовський, М. Владимирський-Буданов, Ф. Фортинський, Д. Багалій. Зокрема останній у 80-х рр. XIX ст. читав курс історіографії у Харківському університеті. Цю наукову дисципліну вчений розглядав як таку, що, з одного боку, займається оглядом джерел (літописів, хронографів, житій святих, актів, грамот, записок іноземців), а з іншого – подає виклад історії історичної науки. Важливу роль у розвитку історичних знань, піднесенню історичної свідомості українського народу відігравали публікації наукових праць Наукового товариства ім. Т. Шевченка, «Киевской старины», часописів «Україна», «Рідний край», діяльність губернських Учених архівних комісій.

4. Розвиток українського та зарубіжного джерелознавства у XX ст.

Національно-визвольні змагання 1917–1920 рр., утворення Української Народної Республіки, заснування Академії наук, Національної бібліотеки, архіву, університетів, сприяли подальшому розвитку досліджень з проблем джерелознавства, його теорії та методики. У перші роки радянської влади, переважно в період упровадження політики «українізації», джерелознавство за інерцією продовжувало розвиватись. Дослідження М. Грушевського, О. Гермайзе, Д. Багалія, І. Каманіна, М. Слабченка заклали міцний фундамент наукового дослідження джерел. Але у першій половині XX ст. розвиток науки у СРСР відбувався дещо за відмінним «сценарієм», аніж за кордоном. Тяглість традицій і зародження новацій у межах «старої» науки доповнювалися зовнішніми настановами, націленими на конкретні теоретичні і практичні завдання – спочатку завоювання політичної влади, а далі – втілення соціальних перетворень у дусі марксистсько-ленінської ідеології. Поява в одному десятилітті – 1920-х рр. – праць учених, що пропагували різні наукові теорії й методологічні засади – Р. Віппера, Л. Карсавіна, О. Лаппо-Данилевського, з одного боку, і В. Воровського, В. Невського, М. Покровського, М.

Ольминського, Є. Ярославсько-го з іншого, стало винятковим явищем. Надалі марксизм і його різновид – ленінізм «затисли» наукову творчість у лабеті методологічного схематизму, відповідності «більшовицькій партійності», орієнтуючи дослідників на відмову від «чистої» науки на користь прикладної. У 1930 р. дослідницькі процеси були перервані сфабрикованим процесом щодо Спілки Визволення України, в результаті якого було заарештовано 45 співробітників Академії наук на чолі з академіками С. Єфремовим та М. Слабченком. На початку 1930-х рр. майже всі осередки історичної науки в Україні ліквідували. У ці часи почався новий період розвитку науки, що відзначений згортанням і переслідуванням найменших відхилень від марксистського соціологізування. Найвиразнішим показником впливу відомих суспільно-політичних процесів на розвиток історичної науки, зокрема джерелознавства, став «єдино вірний» критерій достовірності інформації – партійність. Незважаючи на жорстокий контроль за історичною наукою в УРСР, українське джерелознавство в 1930-ті рр. не припинило свою діяльність. У цей період і в подальші роки його продовжували розвивати історики з Галичини, Буковини і Закарпаття, представники української діаспори – І. Крип'якевич, М. Кордуба, В. Герасимчук, С. Томашівський, Д. Дорошенко, Б. Крупницький, С. Рудницький, Н. Полонська-Василенко, О. Оглоблин, О. Прицак, І. Огієнко, Т. Гунчак, Т. Мацьків, Л. Винар та інші. Помітний внесок у розвиток джерелознавства зробили науковці і викладачі Українського вільного університету, історичної секції Української Вільної Академії наук, Українського історичного товариства, часопис «Український історик». Провідними темами історичних праць стали: домінуюча роль російського народу і культури у розвитку всіх народів СРСР; одвічне прагнення українців та білорусів до державної єдності з Росією; пріоритет соціального над національним; ненависть до істориків-емігрантів. За цих обставин українська історія була віддана на відкуп російським історикам. Щоправда, серед них були і науковці зі світовими іменами – Б. Греков, М. Тихомиров, Д. Лихачов, В. Мавродін, Б. Рибаків. У другій половині ХХ ст. джерелознавство потрапило в зону підвищеної уваги. Спочатку «відверто прикладне джерелознавство» перетворилося в методіку дослідження джерел, а згодом через посилення логіко-методологічного компонента – галузь знань, дисципліну. «Хрущовська відлига» дала поштовх до розвитку джерелознавчих досліджень. 1957 р. засновано «Український історичний журнал», на сторінках якого містилася рубрика «Джерелознавство та історіографія». У 1964–1972 рр. видавався збірник «Історичні джерела та їх використання». Теоретичні проблеми джерелознавства у цей період досліджували І. Ковальченко, О. Медушевська, М. Покровський, О. Пронштейн, М. Тихомиров, Л. Черепнін, С. Шмідт, І. Крип'якевич, М. Варшавчик, Ю. Мицик, Ф. Шевченко, В. Стрельський.

У ХХ ст. було сформоване так зване плюралістичне джерелознавство, сутність якого полягає в тому, що у світовій історичній науці склалася велика розмаїтість наукових шкіл, які дотримуються різних методологічних засад інтерпретації фактів та історичних джерел. Із них найяскравіше виділяються дві методологічні течії – «реалізм» та «ідеалізм». «Реалізм» ґрунтувався на традиціях Школи Ранке і позитивізму. Його головними представниками є американські історики М. Краг та Р. Уінкс, які дотримувалися традиційного підходу до «відображення» минулого. Джерелознавство цієї методологічної течії розвивалося в напрямі удосконалення методіки використання джерел в історичному дослідженні. Набули поширення структурно-історичні та типологічні методи інтерпретації фактів, застосування кількісних методів обробки джерельної інформації, «біосоціальні» концепції пояснення явищ минулого. «Ідеалізм» ґрунтувався на засадах

філософії неокантіанства, ірраціоналістичного психологізму, тобто на дотриманні суб'єктивно-ідеалістичної гносеології історичної науки. Це явище в науці дістало назву «критичної філософії історії». Німецькі філософи після І. Канта утвердили думку, що об'єктивність пізнання слід шукати в самому суб'єкті, а не поза ним. Виходячи з цього, історичність джерела, тобто наявність у ньому історичної інформації, визначає сам історик. Неокантіанська методологія історії у визначенні поняття історичного джерела спиралася на праці німецьких істориків Е. Бернгейма та І. Дройзена, які розуміли під джерелом результати людської діяльності, які дають змогу пізнавати та підтверджувати історичні факти. Значну роль у розвитку теорії та практики історичної науки, джерелознавства зокрема, у ХХ ст. відіграли представники французької школи «Анналів», передусім Л. Февр та М. Блок. У своїх працях вони спирались на ґрунтовне дослідження документів, яке вважали головною передумовою вирішення наукової історичної проблеми. Історики запропонували розширене тлумачення історичного джерела, приділяли значну увагу проблемі відбору джерел, джерелознавчим методам. Висунуті ними підходи до вивчення історії та дослідження історичних джерел значно вплинули на подальший розвиток європейської історичної науки.

5. Сучасний стан розвитку джерелознавства в Україні

Із прийняттям незалежності України розпочався новий період у дослідженні історичних процесів і явищ минулого. Не оминає це й українське джерелознавство, яке за останні роки звільнилося від ідеології партійно-класового підходу до відбору та критики джерел, їх фальсифікацій та спотворень. Українські історики відроджують національні традиції джерелознавства, опановують досвід зарубіжних фахівців у цій галузі, тим самим запроваджуючи нову методику пошуку, збирання, систематизації та використання джерел. Крім проблем теорії і методики джерелознавства, історики значну увагу приділяють дослідженню археографії як провідної джерелознавчої науки, у зв'язку з чим ними було розроблено Всеукраїнську програму археографічних досліджень. За останні два десятиріччя вийшли друком збірки документів, присвячені голодоморам, Чорнобильській катастрофі, масовим репресіям, Центральній Раді, українському руху опору. Серед документальних публікацій заслуговують на увагу видання універсалів Б. Хмельницького і матеріалів Архіву Коша Нової Запорозької Січі. У період 1990–2000-х рр. вийшли у світ низка довідників, підручників та навчальних посібників, які розглядають ряд теоретичних і методологічних питань в галузі джерелознавства, у тому числі тлумачать сутність основних категорій, термінів і понять цієї науки. Такими є довідники «Джерелознавство історії України» (К., 1998), «Історична наука: термінологічний та понятійний довідник» (К., 2002), підручницькі «Спеціальні історичні дисципліни» (К., 2008), «Історичне джерелознавство» під керівництвом Я. Калакури (К., 2002), підручники та навчальні посібники В. Підгаєцького «Основи теорії та методології джерелознавства з історії України ХХ ст.» (Дн., 2001), В. Воронова «Джерелознавство історії України» (Дн., 2003). Актуальні питання теорії і практики джерелознавства, його предмета, структури і місця у системі спеціальних галузей історичної науки також плідно обговорюються на сторінках періодики. Цінність, значущість джерела в пізнанні навколишнього світу, людського суспільства були відомі завжди і не ставилися під сумнів. Значно посилилася роль і значення історичного джерела в дослідженнях на сучасному етапі, оскільки суттєво розширилося коло проблем, які цікавлять учених-гуманітаріїв. Джерелознавство сьогодні

– це міждисциплінарна наука, яка працює на стику цілого ряду взаємопов'язаних між собою гуманітарних наук. У наш час відбувається трансформація джерелознавчої науки в Україні, яка супроводжується переоцінкою і переосмисленням матеріалу, накопиченого в радянський період, засвоєнням величезного теоретико-методологічного потенціалу європейської та української історіографії, збиранням, обробкою і публікацією джерел з історії України. Історичне джерело визначається як надбання культури, за допомогою якого опосередковано можна вивчати минуле народу, країни. У цьому випадку джерелознавство вивчає не просто джерело, а систему відносин: людина – твір (джерело) – людина. Крім того, нова роль і призначення джерела сьогодні полягає також і в тому, що воно постає як єдиний об'єкт різних гуманітарних наук при різноманітності їх предметів вивчення. Тому головні завдання українського джерелознавства випливають з необхідності введення до наукового обігу корпусу джерел, який постійно розвивається як в кількісному, так і в якісному відношенні.

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Кого з античних дослідників вважають «батьком історії», а кого «батьком джерелознавства»?
2. Назвіть античних авторів, у працях яких простежуються перші спроби критичного використання джерел.
3. У чому полягає особливість використання історичних джерел у період раннього середньовіччя?
4. Яку роль у розвитку джерелознавства відіграли італійські гуманісти періоду Відродження?
5. Хто із мислителів доби Просвітництва започаткував критику писемних джерел та розробив першу їх класифікацію?
6. Хто такі «єрудити» і який вплив на розвиток джерелознавства та критики історичних джерел вони здійснили?
7. Хто такі «болландисти» і «мавристи»? Яку роль вони відіграли у розвитку джерелознавства?
8. Які наукові підходи до вивчення історичних творів започаткував німецький філософ і богослов Ф. Шлейєрмахер?
9. З іменами яких дослідників пов'язують становлення джерелознавства як науки в Російській імперії?
10. Обгрунтуйте бачення суті історичної критики джерел, започаткованої представниками «скептичної школи» або школи М. Каченовського.
11. Назвіть представників французької школи «Великих істориків» першої половини XIX ст. і зазначте їх досягнення у царині джерелознавства.
12. Назвіть засновника наукової школи німецької класичної історії і проаналізуйте його вклад у розвиток методики джерелознавства.
13. Розкрийте основні засади методики джерелознавства, викладені в працях істориків-позитивістів.
14. У чому полягала роль Острозької і Києво-Могилянської академії у розвитку українського джерелознавства?
15. Назвіть головні ідеї та завдання науки джерелознавства в Україні у XIX – на початку XX ст.
16. Назвіть засновника київської історичної школи документалістики та праці провідних представників цієї школи.
17. Зазначте роль М. Грушевського та його учнів у становленні і розвитку українського джерелознавства.

18. Порівняйте основні засади вивчення та розвитку вітчизняного та зарубіжного джерелознавства у ХХ ст.
19. Що означає термін «плюралістичне джерелознавство»?
20. Назвіть основні завдання сучасного українського джерелознавства.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бездрабко В. Основні тенденції розвитку джерелознавства, спеціальних історичних дисциплін і документознавства: закономірні й випадкові фрейми (1960–1980) / В. Бездрабко // Архіви України. – 2009. – № 1/2. – С. 24–49.
2. Богдашина О. М. Джерелознавство історії України: питання теорії, методики, історії: Навчально-методичний посібник / О. М. Богдашина. – Харків: «Вид-во САГА», 2008. – 214 с.
3. Воронов В. І. Джерелознавство історії України. Курс лекцій / В. І. Воронов. – Дн. : Вид-во Дніпропетровського університету, 2003. – 336 с.
4. Історичне джерелознавство: Підручник / Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко та ін. – К. : Либідь, 2002. – 488 с.

Тема 3. Теоретичні засади музейного джерелознавства.

1. Еволюція поняття «джерело» в працях вітчизняних та зарубіжних науковців.
2. Проблема інформації джерела.
3. Масові історичні джерела.

ТЕРМІНИ ТА ПОНЯТТЯ

Документ, інформація, історичне джерело, кліометрія, культура, масові історичні джерела, напівформалізовані джерела, семантика, статистика, формалізовані джерела.

1. Еволюція поняття «джерело» в працях вітчизняних та зарубіжних науковців

Центральне місце серед теоретичних проблем джерелознавства займає теорія самого історичного джерела, що розкриває його природу, сутність, специфіку взаємодії з дійсністю, особливості відомостей, що містяться в ньому, його гносеологічну функцію в наукових дослідженнях. Поява терміна в російській і українській науці пов'язана з роботою німецького історика А. Шльоцера «Опыт изучения русских летописей» (1768), де вживається термін *Quelle*. На початку ХІХ ст. цей термін у своїх працях застосовували М. Каченовський, М. Карамзін, але без тлумачення змісту. У 30–60-ті рр. ХІХ ст. термін «джерело» широко увійшов у практику викладання історії, в дослідницьку роботу узагальнюючі праці. В останні десятиліття ХІХ ст. в рамках осмислення філософії історії питання теорії джерелознавства отримали своє відображення в роботах німецьких і французьких вчених. Е. Бернгейм поняття «історичне джерело» визначав як «матеріал, з якого наша наука черпає пізнання». На його думку, історичне джерело як генетично (за походженням), так і функціонально (за використанням) пов'язане з людською

діяльністю: минулою і пізнавальною. Дотримуючись неокантіантських уявлень про специфіку історичного пізнання, вчений підкреслював, що діяльність людини визначається «внутрішніми мотивами свідомості», і розглядав історичне джерело як результат насамперед психічної діяльності людей, продукт «духовного середовища». Орієнтуючи історичне пізнання на неупереджене констатування фактів, які вилучаються з історичних документів за допомогою їх критичного аналізу, прихильники історичного позитивізму не акцентували увагу на постановці теоретико-методологічних питань джерелознавства та зосереджували свої зусилля переважно на розробці конкретної методики вивчення історичних джерел. Історики-позитивісти прагнули створити «точну науку про дух». Замість німецького терміна «Quelle» французькі вчені Ш. Ланглуа і Ш. Сеньобос використовували термін документ: «Документи – сліди, залишені думками і діями людей, що колись жили». Історики бачили в них «єдине джерело історичного пізнання», без документів, вважали вони, історичне пізнання неможливе. Визначення історичного джерела як сліду було сприйнято майже без змін багатьма представниками західноєвропейського і російського джерелознавства. В. Ключевський, зближуючись з точкою зору французьких істориків, визначав історичні джерела, як «письмові або речові пам'ятки, в яких відбилося згасле життя окремих осіб і цілих громад». На рівні вчення поняття «історичне джерело» було розроблено О. Лаппо-Данилевським. На початку ХХ ст., коли історична наука переживала методологічну кризу, прагнення її подолати проявилось в тенденції до розширення предмета історичних досліджень і відповідно до збільшення джерельної бази. Одна з перших спроб дати розширювальне трактування поняття історичного джерела належить німецькому історичному А. Майстеру (1906): «До залишків в широкому сенсі слова відноситься все, що залишилося від колишніх людей і їх діяльності, тобто людські останки, залишки колишніх звичаїв і звичок, споруди, а також продукти духовної і фізичної діяльності людей». Із розширювальним трактуванням цього поняття виступили в 1920–30-ті рр. німецькі історики В. Бауер, А. Федер, К. Ерслев, Е. Кейзер. Початок розширювального трактування поняття «історичне джерело» у французькій історіографії було покладено працями Л. Февра і М. Блока. Виступаючи проти традиційної «подієвої» історії, яка обмежується простим описом фактів, історики доводили необхідність синтезу знань. Історію вони розглядали як «інтегральну», «тотальну», «комплексну» науку, що охоплює соціальні, психологічні, моральні, релігійні, естетичні, політичні, економічні та культурні аспекти життя людини в минулому та сьогоденні. Історичне джерело вчені пов'язували зі «слідами» будь-якої людської діяльності і розглядали як об'єктивну основу пізнання минулого. Роботи, опубліковані вітчизняними істориками в перші роки радянської влади, були написані в рамках старих методологічних позицій. Визначення історичного джерела у Л. Карсавіна в роботі «Введение в историю» (1920) пов'язане з його загальним уявленням про історію як науку та про «вживання» історика в минуле як основному і єдиному методі пізнання. С. Жебелев в роботі «Древняя Греция» (1920–1922) визначав історичне джерело як «фактичний матеріал, який містить в собі сукупність даних, що збереглися від минулого життя». Історичними джерелами, на його думку, можуть бути або самі факти безпосередньо – пам'ятки, або вказівки на факти – свідчення. Таким чином, у першій половині 1920-х рр. історики як визначення поняття «історичне джерело» запропонували терміни: «матеріали», «залишки», «сліди минулого», «пам'ятки», «свідчення». Нове, більш широке розуміння джерела ми знаходимо в навчальному посібнику Г. Саара «Источники и методы исторического

исследования» (1930): «Матеріали, за якими ми можемо вивчати минуле людського суспільства, називаються історичними джерелами. Кількість джерел нескінченна, і якщо говорити про історичні джерела взагалі, то все, створене людським суспільством як в області матеріальної культури, так і ідеології, є історичним джерелом». Далі вчений схилився до того, що «дослідник не може ігнорувати» не тільки «все, створене людським суспільством», але й також «географічні умови, клімат, ґрунт, мінеральні багатства, соціальні хвороби». У 1930-ті рр. новим етапом в осмисленні поняття стали роботи Б. Грекова, в яких він запропонував досить широку дефініцію: «Історичне джерело в широкому розумінні терміна – це буквально все, звідки ми можемо почерпнути відомості про предмет, що нас цікавить, тобто все, що служить засобом історичного пізнання, будь-то письмовий документ, переказ або речова пам'ятка». У роботах 1940-х рр. для визначення джерела затвердився термін «пам'ятка» в широкому сенсі цього слова. Так, в курсі джерелознавства історії СРСР М. Тихомирова вказувалося: «Під історичним джерелом розуміють будь-яку пам'ятку минулого, яка свідчить про історію людського суспільства». Л. Черепнін в «Русских феодальных архивах» (1948) сформулював принципове для радянської історичної науки положення про матеріалістичне розуміння природи історичного джерела, про джерело як історичне явище: «Кожне джерело являє собою історичне явище. Виникнувши в певних умовах часу і місця, в обстановці класової і політичної боротьби, воно носить на собі відбиток саме цих умов, проникнутий класовою спрямованістю і політичною цілеспрямованістю». До тлумачення природи історичного джерела в 1960–70-ті рр. зверталися відомі радянські історики С. Каштанов, М. Варшавчик, О. Пронштейн, С. Шмідт, І. Ковальченко, Л. Пушкар'єв та ін. Шмідт зробив спробу охопити якомога різноманітний спектр джерел, враховуючи, що коло їх постійно розширюється «від літописів до кінофотодокументів і матеріалів усної історії», і запропонував бачити в історичному джерелі «все те, звідки черпають відомості про минуле». Учений висловлював думку, що невірно обмежувати визначення історичного джерела тільки продуктами людської діяльності, не враховуючи взаємодії суспільства і природи, ролі природи і соціального життя людини, не залучаючи до наукової практики всього того, що допомагає пізнати хід історичного процесу в усьому його розмаїтті. Однак більшість радянських істориків вважали такий підхід занадто широким. У межах матеріалістичної парадигми були сформульовані такі характеристики історичного джерела:

- складне суспільне явище;
- діалектична єдність об'єктивного і суб'єктивного;
- об'єкт, утворений людиною на основі особистих суб'єктивних образів реального об'єктивного світу;
- єдність безпосереднього і опосередкованого відображення дійсності;
- матеріальний продукт минулої діяльності людини;
- продукт певних суспільних відносин.

У середині 1980-х рр. в науковій та навчальній діяльності використовувалося визначення історичного джерела, розроблене О. Пронштейном та І. Данилевським: «Історичним джерелом можна вважати всі продукти діяльності людей, які містять у собі інформацію про реальне життя суспільства в єдності безпосереднього і опосередкованого відображення, свідчать про закономірний процес розвитку людського суспільства і, будучи залученими в сферу історичного дослідження, служать засобом

історичного пізнання». Останнє визначення поняття історичного джерела було зроблено 1997 р. М. Варшавчиком і має таке визначення: «Історичне джерело – це носій історичної інформації, що виник як продукт розвитку природи і суспільних відносин і відбиває той чи інший бік людської діяльності». З огляду на специфіку історичної науки, яка не має змоги досліджувати свій об'єкт безпосередньо, оскільки минуле неможливо повторити або відтворити лабораторним шляхом, джерело виступає по суті єдиним носієм відомостей про минуле людства, про різні аспекти людської діяльності в усіх сферах суспільного та приватного життя. На сучасному етапі розвитку джерельної думки можна виділити три основні підходи до визначення поняття «історичне джерело». Історичне джерело розглядається як твір, створений людиною, як продукт культури. Акцент при цьому робиться на розумінні психологічної та соціальної природи історичного джерела, яка і робить його придатним для вивчення історичного минулого. Відповідно до цього підходу визначення історичного джерела звучить так: «Джерело – продукт (матеріально реалізований результат) цілеспрямованої людської діяльності, який використовується для отримання даних про людину і суспільство, в якому вона жила і діяла. У джерелі в матеріальній формі (на матеріальному носії) реалізовані почуття і думки людей, що колись створювали їх». Інший погляд на історичне джерело можна охарактеризувати як розширювальний». Його висловлювали С. Шмідт, С. Каштанов, В. Кабанов та ін. Вони трактували історичне джерело більш широко: «Історичне джерело – це все, звідки можна отримати інформацію про розвиток людського суспільства ... все те, що може виділяти інформацію, корисну для історика, а не тільки результати цілеспрямованої людської діяльності, хоча саме джерела історичного походження (тобто пам'ятки матеріальної і духовної культури) складають основний масив історичних джерел. Але джерела – це і природно-географічне середовище, що оточує людину, і фізико-біопсихічні властивості самої людини, які багато в чому визначають і пояснюють діяльність і окремих індивідумів, і суспільства в цілому». Третю точку зору на історичне джерело можна назвати «інформаційним підходом». Її дотримуються вчені – послідовники школи І. Ковальченко (О. Голіков, Т. Круглова та ін.). Вони включають у поняття історичне джерело «все, що створено в процесі діяльності людей, несе інформацію про різноманіття суспільного життя і є основою для наукового пізнання». Історичні джерела, на їхню думку, виконують функцію накопичення, зберігання і передачі соціальної інформації про минулу дійсність. Утворення будь-якого джерела представляється при цьому як процес, в якому, згідно з концепцією І. Ковальченка, взаємодіють об'єкт (дійсність) і суб'єкт (творець джерела). Усе вищесказане свідчить, що ключове поняття джерелознавства трактувалося вченими відповідно до їх поглядів в області методології. Розширювальний підхід, що виник на початку ХХ ст., до сих пір не втратив своїх прихильників. У той же час багато вчених сьогодні базують своє тлумачення історичного джерела на вченні О. Лаппо-Данилевського.

2. Проблема інформації джерела

Одним з актуальних напрямків розробки теорії джерела, в тому числі історичного, виступає вивчення характеру і структури інформації, яка міститься в ньому. Дійсно, джерела є носіями інформації, на основі якої історик, архівіст, документознавець і будь-який інший гуманітарій реконструює, відтворює досліджувану ним реальність. У літературі, присвяченій проблемі інформації, цей термін трактують по-різному. Ось

найпростіший варіант: «Інформація – це сукупність відомостей, діючих знань, необхідних суспільству для його існування і розвитку». Можна сказати інакше: «Інформація – це відображена різноманітність явищ об'єктивного, оточуючого нас світу». Інформація необхідна для спілкування людей, трудової та наукової діяльності, освіти та виховання тощо. Узагалі, суспільство – це система інформаційна, без різноспрямованих потоків інформації його існування немислимо. А джерела як продукти реального життя людей містять в собі різноманітну інформацію, виявлення і вивчення якої є основа і суть існування історичної науки та інших гуманітарних дисциплін. Серед учених, які найбільш плідно вивчали джерело з точки зору інформації, можна виділити О. Медушевську, М. Варшавчика та І. Ковальченка. Ці дослідники відзначали, що поняття інформації може трактуватися в історичній науці в широкому і вузькому сенсах. У широкому сенсі – це весь комплекс відомостей, які є в джерелах. Причому, не важливо яких – вивчених, невивчених, доступних або недоступних історикам. У вузькому сенсі – це та сукупність відомостей джерел, яка вже використовується істориками для вивчення різних подій і явищ та залучена в науковий обіг, тобто є присутньою в літературі – монографіях, статтях, доповідях, тезах виступів тощо. М. Варшавчик, а пізніше О. Медушевська підняли питання про характер інформації, наявної в джерелах. У результаті позначилися такі поняття як *соціальна* та *історична* інформація. Кожне джерело стає таким, тобто джерелом, коли потрапляє в сферу наукового, історичного вивчення. Будучи продуктом реальності, воно знає нібито два життя, дві функції, дві форми – «доджерельну» і джерельну. Історик бере його у «другому житті». Кожне джерело на стадії «джерела», будь то закон, діловодний документ тощо, у момент свого створення і якийсь час після несе інформацію, яка використовується суспільством в реальному житті. Її можна назвати *соціальною*, тобто живою, діючою інформацією. Однак будь-яке сьогодні коли-небудь стає минулим. І для історика джерело є носієм інформації про цю минувшину. До того ж, саме джерело виступає вже не як засіб соціального інформаційного обміну, а як його відображення, як носій відомостей про нього. І цю інформацію джерела слід приймати як *історичну*. Але інформацію історичну не можна протиставляти інформації соціальній та відривати їх одну від одної. Вони взаємопов'язані. Історична інформація джерела змістовно є відображенням соціальної. Власне його і робить джерелом те, що колись воно було включене в контекст реального життя людей і несло на собі соціальну інформацію, яка потім стала історичною. Говорячи про характер інформації джерел, важливо відзначити ще один момент. Історична інформація в процесі пізнавальної діяльності дослідників перетворюється ними в наукове знання і на наступному ступені розвитку суспільства включається в нову соціальну інформацію. На кожному етапі існування суспільства соціальна інформація містить у собі ті «уроки історії», тобто висновки з досвіду минулого, які необхідні людям в їх теперішньому та майбутньому житті. Кожен історик, працюючи з джерелом, прагне отримати від нього якомога більше різного роду відомостей, тобто прагне до підвищення інформативної віддачі джерела. На початку 1980-х рр. М. Варшавчик висловив думку про структуру інформації джерел, запропонувавши розглядати її в трьох зрізах. Вони були названі істориком так: *актуальна* і *потенційна* інформація, *пряма* і *непряма*, *відкрита* і *прихована*. Під *актуальною інформацією* М. Варшавчик розумів ті відомості джерел, які вже використовуються істориками для вивчення конкретних проблем, введені до наукового обігу, тобто в узагальненому і проаналізованому вигляді присутні в літературі. А ось *потенційна інформація* – це ті відомості, які є в джерелах,

але з різних причин поки не використовуються, не включені істориками до наукового інформаційного обміну. Для історика джерело спочатку виступає змістищем потенційної інформації, яка в міру освоєння стає актуальною історичною інформацією. Тобто процес вивчення джерела є ні що інше, як процес перетворення його потенційної інформації в актуальну. На думку М. Варшавчика, процес цей складний ще й тому, що різ- ними є цілі введення інформації в джерело, які переслідував автор, і цілі отримання інформації, до яких прагне історик. Останній намагається не тільки найбільш повно розкрити зміст інформації джерела, а й отримати з нього більше, ніж він «пропонує». І тут уже слід говорити про *пряму* і *непряму* інформацію джерела.

Пряма – це інформація, яку автор включає в текст цілеспрямовано, навмисно, спеціально, заради якої власне і пишеться те, що дослідники потім назвуть джерелом. Жодне джерело не з'являється безцільно. Воно завжди несе на собі якесь функціональне навантаження, практично необхідне для конкретної людини або суспільства в цілому. У той же час вільно чи мимоволі для автора, поряд з цією прямою, зафіксованою ним інформацією, в кожному джерелі відображаються численні зв'язки предмета відображення з іншими предметами і явищами навколишнього світу. В силу цього джерело вміщує в себе відомості не тільки про предмет, що цікавить автора, але також *непряму інформацію* про інші предмети, тобто події, явища, процеси, які розк- риваються в джерелі не прямо, а через їх зв'язки з відображеним безпосередньо явищем. Таким чином, непряма інформація – це та, яка включається в текст нецілеспрямовано, ненавмисно. Виявлення непрямої інформації вказує досліднику шлях пошуку інших джерел, в яких подія або явище, побічно відбите в першому джерелі, відбивалося б прямо і більш повно.

Третій структурний зріз – *відкриту* і *приховану* інформацію джерела – М. Варшавчик пов'язував з розумінням цього об'єкта як єдності об'єктивного і суб'єктивного. На думку дослідника, кожне джерело безпосередньо відображає не тільки наведені автором факти, а й самі умови свого створення. Сюди слід віднести, наприклад, цілі, наміри автора, його позицію, погляди, типові або нетипові для свого часу, рівень свободи або несвободи в момент написання тексту і т. д. І, звичайно, особливості його особистості, характеру, темпераменту, причетності описуваних явищ. У кожного джерела свої особливі умови створення. І найчастіше, вони приховані від ока дослідника, тобто не лежать на поверхні. Таким чином, *відкрита інформація* – це те, про що говорить автор. Це інформація, яку історик бачить у джерелі. А ось *прихована інформація* – це невидимий істориком «підтекст», який складається з перерахованих умов створення джерела. Історикам необхідно розкривати ці часто неясні і неочевидні відомості, оскільки прихована інформація є необхідною основою перевірки і оцінки відкритої інформації. Дійсно, не знаючи нічого про особу автора, його погляди, настрої, обставини, в яких створювалося джерело, неможливо правильно оцінити його зміст. До того ж прихована інформація може становити самостійний інтерес для вивчення ідеологічних відносин часу виникнення джерела, психології та способу життя людей. Отже, теорія М. Варшавчика цілком вписується в практику роботи історика і може надати йому відчутну допомогу у вивченні і використанні інформації джерела. У 1980–90-ті рр. в джерелознавчій літературі значного поширення набули погляди І. Ковальченка на інформацію джерела. Він виділив три аспекти інформації: *прагматичний*, *семантичний* і *синтаксичний*, і розглянув їх стосовно до історичного

джерела. Дещо спростивши назву цих термінів, можна перевести їх відповідно як *цільовий, змістовий і складовий* аспекти.

Кожне історичне джерело має мету, зміст і форму, тобто деякий спосіб фіксування інформації. Коротко охарактеризуємо кожен з цих базових для існування джерела моментів. *Прагматичний аспект* інформації – неодмінна складова будь-якого джерела. Автор або група авторів завжди переслідують певну мету, створюючи той чи інший текст. Відомості, що включаються ними в джерела, необхідні для вирішення будь-яких завдань, громадських або особистих. Інформація, що з'являється в історичних джерелах, спочатку служить задоволенню практичних потреб суспільства, тобто є соціальною. Історичною ж вона стає пізніше. Причому, цільова спрямованість джерел у момент їх виникнення призводить до того, що будь-яке джерело і відображає реальність і одночасно саме є її частиною. І цільове призначення інформації не виключає її об'єктивності. Із точки зору семантики, тобто змісту в історичних джерелах з'являється інформація *виражена і структурна*. Виражена інформація – це та, яка вноситься в текст усвідомлено. Вона очевидна для автора. Структурна ж включається в джерело мимоволі, і вона не очевидна, не виражена для автора. *Синтаксичний аспект* інформації стосується способів і форм відображення реальності в джерелах. Інформація може бути виражена різним способом – описово; зображально, тобто художньо, фотографічно і т. д.; вимірювально, через цифри; фоносигнально, за допомогою звуку та іншими способами. Таким чином, центральною проблемою сучасного джерелознавства є підвищення інформативної віддачі джерел шляхом вилучення різноманітної інформації, прямої і непрямої, відкритої і прихованої, вираженої і структурної. Причому, саме з останньою пов'язана інформаційна невичерпність, притаманна всім історичним джерелам. А це забезпечує можливість аналізу взаємозв'язків досліджуваних подій і явищ, тобто відкриває шлях реалізації системного підходу до вивчення різних наукових проблем.

3. Масові історичні джерела

У сучасному комплексі писемних матеріалів все більш суттєву роль відіграють *масові історичні джерела*. Ще в 1960–70-ті рр. вони викликали інтерес у дослідників. Тоді постало питання, за якими джерелами і яким чином історична наука може вивчати не тільки поодинокі події, але й глобальні масові явища. Життя будь-якого суспільства нерозривно пов'язане з такими складними різноманітними процесами як рівень народжуваності і смертності людей, міграція населення, зростання або зниження матеріального достатку, зміна суспільних настроїв і т. п. Природно, цими питаннями повинні займатися представники державної політики, але вони не можуть обійтися без наукових аналітичних досліджень учених. У дослідженні подібного роду проблем неминуче відбувається міждисциплінарна взаємодія багатьох наук, зокрема соціології, політології, економіки, державного управління і, звичайно, історії, яка покликана займатися узагальненням історичного досвіду, необхідного суспільству в його теперішньому та майбутньому житті. Далеко не всі писемні джерела, а лише деякі їх групи дають можливість ставити і вирішувати ці проблеми. Таким чином, виникла необхідність сформулювати комплекс цих джерел, виробити прийоми їх вивчення і, звичайно, знайти для них точне визначення. Сам термін *«масові історичні джерела»* влаштував всіх, але знайти йому загальноприйняте визначення довгий час не виходило.

Недостатньо було сказати, що масові джерела – це ті, які дозволяють аналізувати масові явища і процеси, виявляти і описувати історичні тенденції та закономірності. На початку 1960-х рр. одним із перших дав своє розуміння цих джерел В. Стрельський. Він висловив припущення, що *масові джерела* – це ті, які ілюструють закономірності, вже встановлені за унікальними матеріалами, що відображають найбільш важливі і характерні риси досліджуваних істориками питань. Тим самим дослідник підкреслив, що в порівнянні з унікальними джерелами масові займають другорядне становище, оскільки не додають нічого суттєвого до знайдених фактів. Ряд дослідників не погодився з таким судженням. І перш за все з тим, що на основі масових джерел не можна вивчати закономірності суспільного розвитку, оскільки вони займають якесь підсобне місце. Найбільш аргументовані заперечення були зроблені Б. Литваком, який дав таке визначення: «Масові джерела – це такі документи, які містять поодинокі факти обмеженого інтересу, але взяті в сукупності вони дозволяють з'ясувати ті чи інші важливі суспільні закономірності». І ще ним було зроблено важливе доповнення – «за своєю формою ці документи представляють певний формуляр або його зачатки». Таким чином, поняття «масове джерело» і «документ» тісно пов'язані одне з одним і багато в чому близькі за значенням. Пізніше Б. Литвак представив найбільш суттєві з його точки зору ознаки масової документації. Він визначив деякі властивості і характеристики, згідно з якими джерела можна віднести до масових. Перш за все дослідник назвав таку їх рису як *ординарність* – обставини появи. Ординарний – в буквальному сенсі слова звичайний, пересічний. Це означає, що масові джерела, тобто документи виникають у повсякденному житті людей. Наступна важлива їх особливість – *однотипність форми*, що тяжіє до стандарту. Вона проявляється в наявності законодавчо встановленого або під впливом місцевих звичаїв сформованого формуляра, а іноді й зачатків його форми. Неодмінною характеристикою масових документів є *однорідність, відповідність і повторюваність* їх змісту. Дійсно, джерел з фактами подібного роду дуже багато і їх відомості постійно повторюються і тиражуються саме тому, що така інформація затребувана в повсякденному житті кожної людини. І ще важливою властивістю джерел, яка зараховує їх до комплексу масових, стає *первинність*, тобто гранична близькість документа до факту реальності, що його відбиває. Можна сказати, що такий документ практично виникає в момент події, яка тут же в ньому і фіксується. Інший підхід до розуміння масових джерел запропонував І. Ковальченко. У 1960–70-ті рр. він став основоположником нового напрямку в радянській історичній науці, пов'язаного із застосуванням кількісних методів в історичних дослідженнях. Цей шлях розвитку і ці методи якраз і ґрунтувалися на роботі з масовими джерелами. Пізніше цей напрямок, що давно існував у західній науці, почали називати *кліометрією* або *квантитативною історією*. На відміну від Б. Литвака, І. Ковальченко запропонував при визначенні поняття «масові джерела» враховувати, у першу чергу, які суспільні явища і процеси вони відображають. Тобто на перший план висувалися не обставини і цілі створення, не форма джерел, а зміст укладеної в них інформації. Суть визначення полягає в наступному: «Масові – це такі джерела, які характеризують складні, системні об'єкти дійсності. Вони відображають сутність і взаємодію масових об'єктів у всьому різноманітті їх будови». Цей підхід дозволив включити в число масових джерел не тільки окремі документи з одиничними фактами, а й джерела, що містять факти узагальненого характеру.

До комплексу масових історичних джерел відносяться такі групи матеріалів:

– *статистика* – як у вигляді первинних, необроблених даних, так і в згрупованому вигляді;

– *матеріали соціологічних обстежень*, які з'являються в ході соціологічних опитувань, проведених різними організаціями. Різновидами цих опитувань є анкетування та інтерв'ювання, що проводяться в різних формах;

– *формалізовані джерела* – документи, що мають стандартні розроблені форми у вигляді анкет, формулярів, бланків і т. д. (наприклад, паспорти, трудові книжки, особові листки з обліку кадрів, різні акти цивільного стану, посадові інструкції, трудові договори і т. п.); *напівформалізовані джерела*, тобто ті документи, які не мають розробленої форми, але описують стандартні, багаторазово повторювані ситуації (наприклад, характеристики, автобіографії, скарги, рекомендації, резюме тощо);

– *машинозчитувані види документів*, тобто документи, придатні для автоматичного зчитування інформації, що міститься в них.

Як можна побачити, коло масових матеріалів дуже різноманітне за своїм змістовним потенціалом. Отже, масові історичні джерела в силу своїх природних особливостей дозволяють вивчати не тільки окремі факти і події, а й суспільні явища і процеси. Причому, в їх складній, часом суперечливій, динаміці. Але це було б неможливим без постійного накопичення і практичного освоєння системно продуманої методики вивчення масової документації. А способи і прийоми дослідження інформації цих джерел дуже специфічні. Наприклад, важливим завданням аналізу масових документів є встановлення їх *репрезентативності*. Крім цього, аналіз масових джерел передбачає перевірку достовірності і точності даних, а для цього треба з'ясувати, з якою метою і як вони збиралися. Не менш важливим завданням є пошук найбільш вдалих і результативних способів обробки цих даних. Масові джерела багаті структурною інформацією і допускають застосування до себе *кількісних методів* обробки. Соціальні явища і процеси кінця ХХ – початку ХХІ ст. обумовлюють постійне зростання документального фонду. На підставі накопиченого в історичній науці досвіду щодо застосування кількісних методів та інформаційних технологій для аналізу масових історичних джерел, можна зробити висновок, що нові способи, які дають додаткові можливості у вивченні пам'яток минулого, найкраще використовувати в поєднанні з традиційними методами джерелознавчого дослідження.

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Хто із науковців Російської імперії і в якій праці вперше застосував термін «джерело»?
2. Якими поняттями визначали термін «історичне джерело» німецькі і французькі науковці кінця ХІХ – початку ХХ ст. (Е. Бернгейм, Ш. Ланглуа, Ш. Сеньобос)?
3. У чому полягає розширювальне трактування поняття «історичне джерело»? Назвіть прихильників цього підходу.
4. Як тлумачили природу історичного джерела радянські історики і джерелознавці М. Варшавчик, О. Пронштейн, С. Шмідт, І. Ковальченко та інші? У чому полягають відмінності у їхньому трактуванні історичного джерела?
5. Назвіть і розкрийте сучасні підходи до визначення поняття «історичне джерело».

6. Розкрийте поняття «інформації джерела». У чому полягає відмінність між підходами у його трактуванні науковців М. Варшавчика, О. Медушевської та І. Ковальченка?
7. Проаналізуйте структуру інформації джерел, розроблену М. Варшавчиком.
8. Охарактеризуйте основні аспекти інформації джерел, розроблені І. Ковальченком.
9. Дайте визначення поняття «масові історичні джерела» і розкрийте їх основні риси та особливості.
10. Які групи матеріалів входять до комплексу масових історичних джерел?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Богдашина О. М. Джерелознавство історії України: питання теорії, методики, історії: Навчально-методичний посібник / О. М. Богдашина. – Харків : «Вид-во САГА», 2008. – 214 с.
2. Воронов В. І. Джерелознавство історії України. Курс лекцій / В. І. Воронов. – Дн. : Вид-во Дніпропетровського університету, 2003. – 336 с.
3. Джерелознавство історії України : довідник : навч. посіб. для студ. вузів / Я. Є. Боровський, М. Я. Варшавчик, І. Н. Войцехівська та ін.; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : 1998. – 212 с.
4. Історичне джерелознавство: Підручник / Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко та ін. – К. : Либідь, 2002. – 488 с.

Змістовий модуль 2. «Сучасні практики роботи з джерелами у музейній справі»

Тема 4. Словесні джерела та методика їх дослідження.

1. Загальний огляд усних джерел
2. Прозові усні джерела
3. Віршовані усні джерела
4. Усні історичні твори

Всі **усні джерела**, як зазначалося вище, умовно поділяються на прозові і поетичні. Народні прозові твори, своєю чергою, поділяються на казки, легенди, перекази, оповідання, замовляння та ін. Казки, як і більшість жанрів усних джерел, сягають своїми витокami стародавньої міфології, тобто періоду, коли власне казкові сюжети сприймалися і трактувалися як реальність, коли художність цих оповідей була підпорядкована завданням інформативно-пізнавальним, релігійним. Не всі казки набули яскраво вираженої структурної стабільності. Це стосується більшою мірою казок про тварин і героїко-фантастичних казок. Кількість казкових сюжетів та образів у кожній національній традиції усталена; вони переходять із покоління до покоління, мало при цьому змінюючись, оскільки виступають символами людських моральних цінностей. Кожне наступне покоління успадковує від попереднього готові сюжети, мотиви, образи і навіть стиль оповіді.

На думку вчених, українська казка — це епічне оповідання чарівно-фантастичного, алегоричного і соціально-побутового характеру із своєрідною системою художніх засобів, які служать для героїзації позитивних і сатиричного викриття негативних персонажів.

Тобто казки, так само як і інші групи усних джерел, мають соціальне й виховне навантаження. Чи не єдиною спільною рисою усіх казок є наявність у них неприхованого вимислу. Від цього походить і назва жанру. За словами В. Давидюка, всяка традиційна розповідь, що втрачала достовірність і не заслуговувала серйозної уваги, претендувала на зневажливе означення словом "казка" чи "байка", що мали таке саме значення, як сьогоднішнє "балаканина". Згадаймо, що історики XVIII—XIX ст. недостовірні, на їхню думку, відомості називали "казками". Таке досить своєрідне використання терміна не є свідченням зневажливого ставлення до самої казки як до фольклорного чи історичного явища, адже казкознавство — одна із найрозвинутіших галузей сучасного українознавства. Казковим джерелам присвячена чимала кількість наукових та науково-популярних видань.

У XIX столітті збирали і видавали казки головним чином письменники, аматори-фольклористи, науковці. Серед подвижників української **фольклористики** того часу варто згадати першого ректора Київського університету М. Максимовича, О. Марковича, Марка Вовчка, П. Чубинського, Лесю Українку, К. Квітку, Б. Грінченка, К. Грушевську та багатьох інших. Сім томів пам'яток усної народної творчості опублікував український поет, автор слів національного гімну П. Чубинський ("Праці етнографічно-статистичної експедиції в Західно-Руський край") (1878).

Праця П. Чубинського дістала визнання як вітчизняної, так і європейської науки, — була нагороджена золотою медаллю Російського географічного товариства і медаллю Міжнародного конгресу етнографів у Парижі.

У 1890—1894 рр. талановитий прозаїк і поет І. Манжура опублікував збірки "Казки, прислів'я і т. ін., записані в Катеринославській та Харківській губерніях" і "Малоросійські казки, прислів'я та повір'я, записані І. І. Манжурою". Чимало творів з його зібрань, зокрема казки "Чабанець", "Видимо й Невидимо", "Солдат і Смерть", "Як мужик пана дурив", увійшли до збірок казок, що були видані у XX ст.

За ініціативою І. Франка Наукове товариство ім. Шевченка видало збірки українських народних казок, у створенні яких поет брав найактивнішу участь. До речі, чимало творів І. Франка створено у казковому жанрі, вони вміщені у збірці "Коли ще звірі говорили".

Традиція збирання та дослідження народних казок була продовжена й у пізніші часи. М. Сіренко записав чудові чарівні казки з чудодійним перетворенням від казкарки О. Полякової із села Загальці на Київщині. Науковець з Ужгорода І. Сенько видав книжку "Чарівна торба", в якій записано казки від М. Шопляка-Козака. З чудовими казкарями Порадюком-Тегзою, Юрієм Гефком, Федором Бельбасом, Ільком Яремчуком та іншими пощастило зустрітися під час своїх творчих мандрівок С. Пушику. Та найвідомішою серед них була Доня Іванівна Юрчак із села Полика на Івано-Франківщині. С Пушик записав від неї понад сто казок, легенд, притч, переказів, десятки анекдотів, близько двох тисяч коломийок і кількості колядок, щедрівок, гаївок, балад, пісень-хронік, історичних, заробітчанських, танцювальних співанок, багато ігор, заклинань, які частково опублікував у збірці "Золота вежа". Видавали збірки казок такі дослідники українського фольклору, як І. Чендей, М. Івасюк, Л. Дунаєвська та багато інших. У сучасному українському казкознавстві визначилися два основні напрями досліджень: порівняльно-історичний і

типологічний. Послідовниками першого виступають і Березовський, Г. Сухобрус, Л. Дунаєвська. До другого тяжіє О. Бріцина.

Останнім часом окреслився третій напрям розгляду казки з семантико-палеонтологічного погляду, що простежувався у спадщині В. Проппа, О. Потебні, а нині розробляється у працях В. Давидюка. Поєднання цих напрямів дає змогу виявити інформативність казки, розглядати казку як прояв конкретного історичного світогляду, вираженого у властивій для свого часу образній формі.

Казки мають свою специфіку в залежності від часу походження, причин виникнення, функцій, які вони виконували в різні історичні епохи. Найбільш неоднорідною групою як за походженням, так і за функціонуванням є казки про тварин. Серед них легко виділити ті, що мали колись ритуально-утилітарний зміст.

Головною функціональною прикметою таких казок є кумулятивність — художній засіб, що притаманний пай примітивнішим казкам, а жанровою — семиперсонажність і наявність ритмізованих рефренів, що могли виконувати колись роль ритуальних молитов ("Колобок", "Коза-Дере-за", "Рукавичка"). Умовно їх можна означити як ритуально-тотемістичні. Вони найбільше виділяються багатством давнього міфологічного змісту. Серед інших різновидів казок про тварин вчені виділяють алегоричні казки-байки ("Журавель і Чапля", "Лисичка і журавель"), авантюристичні ("Сірко", "Пан Коцький", "Цап та Баран"), дидактично-табулятивні ("Котик і Півник", "Кривенька качечка"), казки-притчі ("Вовча присяга", "Куликове болото") та казки-потішки ("Як заєць хотів утопитися"). Чарівні казки вже не вирізняються такою різноманітністю. Характерною їх ознакою є сталість основного сюжету, в якому зафіксована оповідь про надзвичайну подорож героя та його повернення. Тут ми зустрічаємось із Котигорошком, Іваном — мужичим сином, Чабанцем, іншими народними героями.

Свої джерельні особливості має і соціально-побутова казка, в якій можна надібати й зооморфні персонажі, розмаїття сюжетних колізій, несподівані, оригінальні розв'язки. Серед її персонажів — Правда і Кривда, мудра дівчина, ділова дочка і бабина дочка, багатий брат і бідний брат. За допомогою обрядових засобів кожній казці надавалась певна традиційність у викладі подій. Казка залишається в пам'яті народу протягом багатьох десятиліть і століть. Нове оточення входить у сучасну казку дуже незначними деталями. Наприклад, принц годує коня цукром, а з зайця виростає палац на двадцять чотири поверхи ("Про хлопця, який звільнив свою матір з полону Поганина").

У казках XIX ст. і сучасних записах яскраво відображено суспільні мотиви. Захланний потяг до багатства, бажання розкошувати за рахунок чужої праці, чужого розуму, завойовництво засуджуються, і вславлються працелюбність, правда, розум, вірність, щирість ("Правда і Кривда", "Золотий черевичок", "Чабанець", "Красносвіт" та ін.). Дістається в казках ледачим панам, попам, усіляким волоцюгам. Головний герой української казки — трудівник, мудрець, захисник правди і добра, довколишньої природи.

Значний масив джерел народної прози складають **легенди, перекази та оповідання**. В українській фольклористиці до легенд і переказів традиційно зараховувалися твори, сюжети і персонажі яких відбивали християнську міфологію. Оповіді про русалок, лісовиків, мавок, мертвяків, закляті скарби тощо відносились до язичницької міфології. Сюди ж входили оповіді про чортів, перевертнів, відьом, упирів, чарівників, тобто образи народної демонології.

Теоретично легенди і перекази язичницької та християнської міфології — явища однопорядкові, проте згідно з традицією їх прийнято розмежовувати. Замикають цей ряд

усних джерел народні оповідання, тобто оповіді-спогади про надзвичайні зустрічі, пригоди, характерні повчальні історії, випадки з життя. Такі оповіді ведуться здебільшого від першої особи — очевидця чи учасника події, про яку йде мова. У випадках, коли вони викликають зацікавлення слухачів, їх багаторазова повторюваність зумовлює привнесення елемента вигадки або ж деталей із життєвого досвіду оповідачів.

Таким чином, питома вага домислу в них дедалі більше зростає і вони наближаються до переказів чи легенд. Одним із найдавніших видів народної творчості, який від початку свого становлення і до занепаду продуктивного розвитку не зазнав суттєвих змін, є замовляння (заговори). До них належать такі твори, яким у минулому приписувалася чудодійна сила впливу на довколишній світ.

У народному побуті значний репертуар замовлянь належав так званим чарівникам, чаклунам, ворожкам та ворожбитам, тобто людям, що знали з "надприродною" силою і з різною метою вдавалися до цих словесних формул.

Найдовше в народному побуті збереглися господарські, лікувальні, громадські та приворотні (відворотні) замовляння. Ними користувалися протягом ХІХ—ХХ ст., і цілком імовірно, що замовляння залишаться у побуті нашого народу і в ХХІ ст. Сприяють такій живучості замовлянь, особливо лікувальних, економічні негаразди, неспроможність офіційної медицини у багатьох випадках надати кваліфіковану допомогу тощо. Замовляння, як і інші усні прозові джерела, відбивають міфологічний світогляд наших предків.

Незалежно від часу походження кожного окремо взятого тексту, основним засобом його впливу виступає магія, — невід'ємний елемент міфопростору. Хоч би якою значною була в тексті частка імпровізації, виконавець змушений будувати його за існуючими правилами, основним із яких є зближення з міфологічним виміром. Цей зв'язок настільки органічний, що, на думку М. Новикової, усі замовляння — один із найдавніших жанрів усних джерел. Б. Рибаків датував виникнення цього жанру дохліборобською епохою, оскільки господарських замовлянь, пов'язаних із хліборобством, на його думку, не існує. В. Давидюк також вважає найархаїчнішими господарські, або як їх ще називають — промислові — замовляння. Деякі з них увійшли до сюжетів кумулятивних казок. Проте більшість із них не збереглися, оскільки давній магічний міф мав ритуальну основу. Вербальний же зміст такого ритуалу не підлягав жодним правилам побудови, оскільки цілком залежав від імпровізації творця і виконавця. Ця традиція збереглася й у текстах сучасних аграрних замовлянь: "Сійся, родися жито — пшениця, часник, як бик, цибуля, як дуля".

У лікувальних замовляннях, що були прерогативою обраних (окремих жерців, жриць, відьом, знахарок) первісна імпровізованість почала зникати. Передані іншому вони, за народними уявленнями, могли втратити свою магічну силу. Існували й інші застереження щодо передачі замовлянь від знахаря іншій людині, непридатній для знахарства. Замовляння, що збереглися в казкових сюжетах, підтверджують, що за первісних часів магія була жіночою справою. Пізніше, з розвитком патріархату, з'являються чаклуни — чоловіки. У багатьох кочових за своїм походженням народів роль чоловіка у чаклустві стала домінуючою. Нині, на думку вчених, важко точно встановити причини того, чому в одних народів (росіян, фінів, карелів, мордві, татар) переважають знахарі й чаклуни, а в інших (давніх греків, римлян, германців, галлів, українців) — знахарки чи відьми.

Таким чином, замовляння містять цінну інформацію про міфологічні уявлення українців, їх світосприйняття, а відтак є цінним джерелом з українознавства. У комплексі усних джерел розвивалася пареміографія, тобто цикл найкоротших жанрів, які в образній формі відбивали найсуттєвіші сторони природного середовища, суспільних і родинних взаємин. До паремійного фонду українського народу відносять приказки і прислів'я, загадки, прикмети, каламбури, вітання, прокльони, побажання, афористичні вислови тощо. У процесі вдосконалення усного спілкування створювалися своєрідні образні формули, усталені кліше, які з часом розширювали своє первісне значення, варіювалися, удосконалювалися. Джерелом пареміографічних жанрів було не тільки реальне життя, а й влучні образи пісень, казок, легенд і переказів, притч, анекдотів, а згодом — писемної творчості.

Драматичні джерела. До найдавнішого виду усних джерел належать народні драми, що розвивалися в тісному зв'язку з народним театром. Генетично цей жанр сягає драматичних дійств первісного суспільства, у яких слово поєднувалося з ритуальною пантомімою, співом. Класичне втілення прадавнього календарного міфу знаходимо у зимово-новорічній "Козі". Такі слова у її тексті: Де коза ходить — там жито родить, Де не буває — там вилягає, Де коза рогом — там жито стогом, — могли мати місце ще за умов весняного відзначення нового року. У контексті календарного міфу ця тварина символізувала родючість, що ж до її тотемного значення, то воно в народній драмі дуже невиразне.

Окрім того, в деяких місцевостях України замість Кози водили Коня і навіть Тура (Західне Полісся). Пізніше, з прийняттям християнства та поширенням освіти, на українських землях почали створюватись драми на давньоримські, християнські сюжети: "Цар Максиміліан", "Трон", вертепні дійства. Вони свідчать про високий рівень духовної культури нашого народу й містять цінну інформацію щодо втілення специфічно українського світосприйняття навіть у створення драм за біблійними сюжетами.

Поетичний масив українських фольклорних джерел складають пісні, голосіння та пам'ятки билинного і думного епосів. Проміжною ланкою між народною прозою і пісенною творчістю можна вважати народне віршування. На жаль, ця форма досі мало вивчена, хоча багато записувачів здавна фіксували чимало віршованих казкових, легендарних та побутових сюжетів. В окремих регіонах існував, наприклад, оригінальний жанр народної публіцистики, так звані "протоколи", складені на місцевому матеріалі у формі віршів. Народні вірші записували П. Гнедич, А. Димінський, О. Роздольський, С. Тобілевич, В. Гнатюк та інші фольклористи. Найбільше їх опубліковано у "Записках наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка" у Львові, що засвідчує популярність цього виду народної творчості.

Пісенні джерела. Необхідність глибокого вивчення пам'яток усної української пісенності зумовлюється багатьма важливими причинами. Насамперед, це традиційно величезне значення народної пісні у суспільному й естетичному житті українців. Народна пісня глибше і яскравіше, аніж усі інші види фольклору, здатна передавати специфіку художнього мислення своїх творців і носіїв. Пісня супроводжує людину впродовж усього її життя — від народження до смерті. Вона продовжує перебувати в стані активного побутування, отже, підтримує формування національної самосвідомості українців. І в наш час пісня залишається одним із невичерпних джерел історії національної культури, що є невід'ємною частиною історії нашого народу і держави. Виняткове значення у формуванні всієї української пісенності мають календарно-обрядові пісні (колядки, щедрівки,

веснянки, купальські, обжинкові, весільні та ін.), що творилися і побутували у тісному зв'язку з трудовою діяльністю людей, супроводжуючи сонячний річний цикл. Для розуміння суті цих пісень як джерела важливим є те, що з часу свого становлення домінантною їх функцією була магічна, спрямована на уласкавлення сил природи. На цій стадії календарні пісні супроводжувалися драматичними діями, замовляннями. Загальновідомим, яскравим прикладом такого поєднання є "Подоланочка"— гра-танок-пісня, що виконувалася навесні. Міфічний зміст цього дійства полягає в тому, що дівчина -"подоланочка", яка знаходиться в живому колі, утвореному з інших дівчат, імітує процес відродження якогось культового божества. Після того, як воно оживає, дівчата закликають: "Піди до Дунаю, бери дівча скраю", тобто заохочують принести дівчину в жертву воді, куди має відійти і саме міфічно-ритуальне божество —"подоланочка", що може зарадити від посухи.

Календарні купальні обряди також супроводжувалися спеціальними піснями, тексти яких свідчать, що на окремих територіях України купальські звичаї колись насаджувалися з тою ж наполегливістю, з якою пізніше (після прийняття християнства) викорінювалися:

Котра дівка на Купайлі не бувала,
Щоб вона сіла та й більше не встала.
Хто не піде на Купало,
Щоб йому ноги поламало.

Як засвідчують численні джерела, тих, хто не ходив на це свято, вважали відьмами. Наведений текст відбиває той стан утвердження купальських звичаїв, коли їх недотримання вже сприймалося як аномальність. Протягом багатьох століть тексти цих пісень залишалися стабільними. Лише з набуттям значних раціональних знань про довколишній світ, поширенням писемності й освіти (нагадаємо, що вже у XVII ст. 80 % українців володіли письмом!) календарна поезія зазнає змін: її сакральна функція поступається естетичній.

З початку XIX ст., завдяки широкому записуванню фольклору, календарні пісні стають переважно супутниками молодіжних свят і розваг. Це стосується і весільної пісенності, яка в основних своїх формах дійшла до нашого часу й зафіксована у численних варіантах та локально-регіональних виявах. Найдавніший пласт весільних пісень генетично пов'язаний з обрядами і розкриває їхню символіку та семантику.

З кінця XIX — початку XX ст. на весіллях дедалі частіше виконувалися ліричні або жартівливі пісні, які не були безпосередньо пов'язані з традиційною обрядовістю. Замикають ряд родинно-обрядових пісень народні голосіння. Незважаючи на те, що в їх творенні брало участь багато людей (в основному жіноцтво), вони зберігають структурну стабільність. Голосіння — жанр епічний, особливо в тій частині, що присвячена возвеличенню добрих справ померлого. Голосіння безпосередньо пов'язані з категорією трагічного і мають ширше значення, аніж тільки висловлення жалю за померлим. Голосили за батьківською хатою, коли недоля гнала українців у чужі краї в пошуках кращого життя; оплакували батьків, чоловіків і синів, які не повернулися додому з війни; тужили за втраченими надіями і сподіваннями на краще життя.

У поезиці, образній системі голосінь збереглося чимало моментів, пов'язаних із міфологічним сприйняттям навколишнього світу. Пізніше ці моменти стали художніми образами і символами, що передавали всю гаму почуттів голосильниць. Народні голосіння певною мірою сприяли формуванню літературного жанру "плачів", які вперше з'явилися у "Повісті временних літ" (плачі за померлими князями) і збереглися й у пізніші часи

("Тренос" або "Плач..." Мелетія Смотрицького). Близькі до голосінь і окремі різновиди українських дум. Безпосередній зв'язок між цими жанрами народної епіки простежується у циклі невольницьких плачів, тобто в одному з найдавніших пластів думо вої традиції. Загального визнання в усьому світі набули українські ліричні пісні. Умовно їх можна розмежувати на такі тематичні групи: пісні про кохання, про родинне життя, пісні літературного походження. Вони й сьогодні продовжують активне життя, хвилюють нас утіленими у них людськими почуттями, високим моральним пафосом, художньою довершеністю. Без перебільшення можна стверджувати, що українська лірика поряд із думами, голосіннями, баладами та низкою інших жанрів міцно увійшла до скарбниці світової культури. Своєрідним історичним джерелом є жартівливі та сатиричні пісні.

Сатира і гумор — невід'ємні риси вдачі українців, вони допомагали їм переборювати найприкріші життєві ситуації, виживати у періоди скрути, протистояння чужоземним загарбникам. Ці риси завжди засвідчували життєздатність, моральну стійкість народу, який навіть у найскрутніші моменти не впадав у відчай, а сміявся зі свого лиха. До великого пласта сатиричних і гумористичних пісень тісно примикають коломийки та частівки відповідного змісту, танцювальні приспівки. Загалом пісні-монострофи, найпоширенішими з яких в Україні є коломийки та частівки, відзначаються універсальністю функцій, широтою тематичного діапазону і здатні виражати велику гаму людських почуттів, відбивати найскладніші моменти суспільного життя.

Коломийки і частівки — це своєрідна поетична публіцистика, яка передує іншим жанрам в осмисленні сьогочасних життєвих ситуацій і має відповідне джерельне значення. Особливу цінність для істориків мають усні історичні твори — билини, думи, історичні, політичні й станові пісні, пісні-гімни. На відміну від інших різновидів та груп усних джерел, історичні твори розповідають про конкретних осіб, про значні суспільні події та явища, про конкретні факти, що були зафіксовані народною пам'яттю. Особливістю цих джерел є те, що вони тісно пов'язані з професійними виконавцями — співцями — талановитими творцями і хранителями героїчної історії нашого народу. Дружинний епос княжої доби, т. зв. билини, не зберігся до наших днів в Україні; традиція виконання билин затрималася аж до ХХ ст. тільки на далеких окраїнах колишньої Київської держави-імперії — в Карелії і на побережжі Білого моря, де їх звать "старинами". Однак згадки в літописах і виразні сліди билинного епосу в інших жанрах українського фольклору (запис лірницької пісні про Іллю Муромця з Волині, дума про Олексія Поповича, образ Джурили-Чурила в коломийках і весільних піснях, перегуки билини про Солов'я Гудимировича з весільними піснями й колядками, паралелі билини про Михайла й Золоті Ворота з легендою та ін.) свідчать, що основні цикли билин уперше зародилися й існували на вітчизняному ґрунті і серед предків теперішніх українців.

Писемні джерела ХVІ ст. свідчать також, що в Україні у той час знали билини. В записках іноземців можна знайти згадки про богатирів, зокрема про Чурила та Іллю Муромця (М. Бельський, Гербіній, М. Рей, Е. Лясота та ін.). Можна, припустити, що саме тоді билини виходили з ужитку у зв'язку з розвитком нового епосу — дум. Характерно, що пейзаж билин і репертуар згадуваних у них рослин і тварин досі має степовий український характер. Найстаріший цикл билин включає в себе, подібно до інших різновидів усних джерел, міфологічні мотиви ("Святогор", "Минула Селян и новим", "Вольга Всеславич", почасти "Ілля Муромець").

Основною темою іншого циклу билин є боротьба за Київську державу з різними степовими кочовиками. Основний персонаж цих билин — Володимир Великий, в образі

якого зосередилися риси кількох найпопулярніших князів того періоду. До цього циклу входять також билини про Іллю Муромця (первісне ім'я, власне, Муровець, що походить від міста Мороське на Чернігівщині), Добриню, Альошу Поповича та ін. Цей "київський" цикл завершується пізнішими билинами про Михайла й Золоті Ворота і про загибель богатирів. Третій цикл билин пов'язаний із галицько-волинською територією і зосереджується навколо князя Романа (билини про Романа, про Дуку Степановича, про Чурилу Пленковича, про Михайла Потока, про Дунай, про Солов'я Гудимировича, почасти про Михайла Козарина). Деякі дослідники вважають, що билини про Іллю Муромця спершу належали до чернігівського циклу, а в літописній згадці про двобій Мстислава з Редедєю убачають сліди тмутороканського циклу. Билинний епос відзначається патріотизмом і пафосом оборони християнства. "Ця найпатріотичніша героїка, ця воєнна, богатирська епопея зароджувалася, безперечно, в оточенні княжої дружини, серед боїв, або за столом княжого бенкету серед співців-дружинників, що виходили зі старої української аристократії, і складалася відразу ж після подвигів хоробрих князів і витязів" (Л. Білецький). Виконавцями билин були професіонали-співці з дружинницьких кіл, що співали билини у супроводі гусел. Зокрема, у "Слові о полку Ігоревім" згадується Боян, що жив при дворі Святослава Ярославича в XI ст., а в Галицько-Волинському літописі під 1241 р. — галицький "славутний співець" Митус. Пізніше билини зазнали певних змін в устах виконавців духовного і селянського походження. Стилістично билини характеризуються наявністю сталих формул (*Iosi communi*), сталих епітетів, гіперболізмом образів та неримованим віршем, переважно з дактилічними закінченнями. Головною причиною занепаду билинної традиції в Україні було те, що внаслідок татарської навали вигасла стара дружинна верства. Джерельна цінність билин полягає в тому, що вони зберігають цінну інформацію стосовно князівсько-дружинного побуту, ставлення тогочасного суспільства до певних історичних осіб, уявлення народу про чесноти тогочасного лицарства — дружинників, які постають перед нами в образах богатирів.

Чільне місце серед усних історичних джерел посідають думи — ліро-епічні твори про події з історії козацької раїни XVI-XVII ст. Цей козацький епос цілком витиснув старий епос княжої доби. Початок створення дум припадає на XVI ст. Уперше "дума" згадується в книзі польського історика Сарницького (1587). У ній вміщено думу про смерть двох братів — українських козаків. Думи продуктивно створювалися протягом XVI—XVII ст. окремими групами, про що свідчать послідовні нашарування у їх змісті, який зберіг також і билинні елементи. Це підтверджує поступовий і органічний перехід від старого, дружинного, епосу до нового, козацького.

ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Що таке усні джерела та яку роль вони відіграють у вивченні історії?
2. Які основні ознаки усних джерел відрізняють їх від писемних?
3. Як класифікуються усні джерела за змістом та формою?
4. Напишіть коротку доповідь про значення усних джерел у реконструкції історичних подій.
5. Складіть порівняльну таблицю основних типів усних джерел та їх особливостей.
6. Які особливості характерні для прозових усних джерел?

7. Як прозові усні джерела можуть бути використані для вивчення побуту та культури певного часу?
8. Яким чином можна перевірити достовірність прозових усних джерел?
9. Підготуйте аналіз одного прозового усного джерела, зокрема його зміст та можливості для дослідження історії.
10. Наведіть приклади прозових усних джерел, що відображають соціальні звичаї певної епохи.
11. Чим віршовані усні джерела відрізняються від прозових, і яку роль вони відіграють у вивченні культури та історії?
12. Як можна використовувати віршовані усні джерела для вивчення менталітету та світогляду людей минулого?
13. Які є специфічні методи аналізу віршованих усних джерел?
14. Підготуйте дослідження на тему: "Роль віршованих усних джерел у формуванні національної ідентичності".
15. Визначте культурні та історичні особливості певної епохи, використовуючи приклади
16. Що таке усні історичні твори, і чим вони відрізняються від інших типів усних джерел?
17. Як усні історичні твори можуть допомогти в реконструкції подій певної історичної епохи?
18. Які методи застосовуються для аналізу усних історичних творів та перевірки їх достовірності?
19. Напишіть короткий аналіз одного усного історичного твору, вказавши його історичне значення та методику дослідження.
20. Порівняйте усні історичні твори з писемними джерелами щодо відображення фактичної достовірності історії.

Тема 5. Тканини як музейне джерело.

Тканини, як музейне джерело, є важливим елементом дослідження культурної спадщини, оскільки вони можуть розповісти багато про матеріальну та соціальну історію певних часів і народів. Тканини не лише використовуються для побутових потреб, а й є носіями культурних символів, технологічних досягнень, а також соціальних і економічних процесів.

Роль тканин в музеях:

1. **Історична цінність:** Тканини можуть бути свідченням розвитку текстильної промисловості, технологічних інновацій, моди, а також соціальних змін. Наприклад, тканини можуть показати, як змінювались стилі одягу, які матеріали були популярні в різні історичні періоди, або як тканини використовувались для обробки та декору різних предметів побуту.
2. **Технологічні інновації:** Музеї можуть досліджувати техніки виготовлення тканин, зокрема ткацтво, прядіння, вишивку та інші технології, що були характерні для певних культур чи періодів. Наприклад, різноманітні тканини, виготовлені в античності, можуть показати рівень розвитку технологій того часу.

3. **Символіка та культурна ідентичність:** Тканини часто несуть в собі символіку, яка може бути специфічною для конкретної культури або регіону. Це можуть бути кольори, орнаменти, техніки, які відображають національні чи релігійні традиції. Наприклад, традиційні народні костюми в багатьох культурах не тільки мали функціональне призначення, але й носили глибоке культурне значення.

4. **Мода і стиль:** Музеї моди або етнографічні музеї часто включають в свої експозиції текстильні предмети, щоб показати, як змінювались тенденції в одязі, які матеріали були популярними в різні етапи історії, а також, як мода відображала соціальний статус або професійне становище.

5. **Збереження традиційних ремесел:** Музеї можуть використовувати тканини для того, щоб показати майстерність ремісників та зберігати знання про традиційні методи виготовлення текстилю, які можуть бути втрачені з часом.

Приклади використання тканин в музеях:

- **Етнографічні музеї** часто включають колекції традиційних тканин, одягу, рушників, килимів, які показують побутові звичаї різних народів.

- **Музеї моди** зберігають текстильні експонати, що демонструють розвиток стилів та тенденцій у світі моди.

- **Історичні музеї** можуть мати текстильні предмети, що відображають певні етапи розвитку цивілізації або специфічні події, наприклад, військові униформи.

Таким чином, тканини є не тільки фізичними об'єктами, але й важливими джерелами інформації, що дозволяють досліджувати не лише історію матеріальної культури, але й соціальні, економічні та культурні аспекти життя людей у різні часи.

Завдання 1: Аналіз тканини як історичного джерела

1. **Мета:** Дослідити, яку інформацію можна отримати про культурні, соціальні та технологічні аспекти через вивчення тканини як музейного об'єкта.

2. **Інструкція:**

- Оберіть один з типів тканин, який представлений в музеї або в колекціях, що доступні онлайн (наприклад, традиційний костюм, килим, рушник або тканина зі специфічним орнаментом).

- Досліджуйте матеріал, з якого виготовлена тканина (наприклад, льон, шерсть, бавовна), методи її виготовлення (ткацтво, вишивка, прядіння).

- З'ясуйте, яку роль ця тканина могла відігравати в повсякденному житті, ритуалах або культурних традиціях. Чи є на тканині символіка або орнаменти, що відображають національні або релігійні мотиви?

- Напишіть короткий звіт, у якому зазначте, що ця тканина може розповісти про певну епоху або культуру. Як вона відображає технологічний рівень того часу або соціальні структури?

Завдання 2: Створення виставки

1. **Мета:** Підготувати міні-виставку текстильних виробів з урахуванням їхнього історичного та культурного значення.

2. **Інструкція:**

- Виберіть кілька типів тканин або текстильних виробів (наприклад, частини одягу, килими, рушники, обивки) з різних історичних епох або культур.
- Для кожного виробу визначте: матеріал, техніку виготовлення, соціальну роль, культурне значення, а також інтерпретацію символіки або орнаментів.
- Складіть план виставки: як ви розмістите експонати, які підписи та контекстні пояснення буде корисно додати.
- Напишіть коротку анотацію до кожного експонату, що пояснює його історичне та культурне значення.

Завдання 3: Порівняння тканин з різних культур

1. **Мета:** Виявити схожості та відмінності в технології виготовлення тканин та їх функціональному призначенні в різних культурах.
2. **Інструкція:**
 - Оберіть дві культури з різних частин світу (наприклад, єгипетська та японська, або українська та мексиканська).
 - Досліджуйте тканини, які використовувалися в кожній з цих культур: матеріали, техніки виготовлення, роль в побуті та ритуалах.
 - Порівняйте, як в різних культурах тканини використовувалися для вираження культурної ідентичності. Зверніть увагу на орнаменти, кольори, символіку.
 - Напишіть коротке есе, в якому ви порівняєте тканини цих двох культур з точки зору їхнього історичного та соціального контексту.

Завдання 4: Реконструкція тканин

1. **Мета:** Розвинути навички реконструкції текстильних виробів та розуміння історичних технік.
2. **Інструкція:**
 - Виберіть один з типів тканин, що зберігаються в музеях (наприклад, давній костюм або килим).
 - Досліджуйте технології виготовлення цієї тканини (який матеріал використовувався, яка техніка виробництва застосовувалася, чи є специфічні елементи декору).
 - Якщо можливо, спробуйте відтворити частину цієї тканини, використовуючи доступні матеріали та техніки.
 - Напишіть звіт про процес відтворення тканини та розкажіть, що вдалося з'ясувати про технології виготовлення та культурне значення такого виробу.

Тема 6. Особливість дослідження та використання кераміки, скла, виробів з каменю у музеї.

1. Дослідження та використання кераміки в музеї

Кераміка є одним із найстаріших і найбільш поширених матеріалів у археологічних знахідках. Вона надає важливу інформацію про повсякденне життя, побут, культуру та технології давніх народів. Основні моменти, що стосуються кераміки:

- **Типи кераміки:** Основними типами є посуд (чашки, горщики, тарелі), статуетки, печі для випалу, плитки. Кераміка може бути оздоблена орнаментами, що дає підказки щодо стилістичних традицій, а також впливів інших культур.

- **Методи дослідження:** Проводяться хімічний і мінералогічний аналізи, для визначення складу глини та техніки виготовлення. Особливу роль відіграє стилістичний аналіз орнаментів.

- **Консервація кераміки:** Важливою складовою є збереження керамічних артефактів, оскільки цей матеріал часто піддається пошкодженню через механічні впливи та зміни вологості. Для збереження використовуються різні методи реставрації, зокрема склеювання фрагментів, застосування спеціальних складів для захисту.

2. Дослідження та використання скла в музеї

Скло використовувалося в різних культурах для виготовлення посуду, прикрас, вікон, а також як декоративний елемент. Серед основних аспектів:

- **Історія скла:** Скло виготовлялось із піску, лугу та вапна. Вивчення скла допомагає розкрити технічні досягнення, наприклад, винахід технології виробництва скла, його обробка та декоративні техніки (наприклад, різьблення чи вітраж).

- **Типи виробів із скла:** Музейні експонати можуть включати різноманітні предмети – від скляного посуду до витончених ювелірних виробів, а також архітектурні елементи.

- **Технологічні аспекти:** Дослідження скла в музеях часто фокусується на його складі, техніці виготовлення, а також на вивченні особливостей різних епох, що допомагає дізнатися більше про культурні та економічні зв'язки.

- **Консервація скла:** Скло є крихким і може легко тріснути чи розбитися. Тому консервація включає в себе обережне зберігання та, у разі потреби, реставрацію пошкоджених артефактів.

3. Дослідження та використання виробів з каменю

Камінь використовувався для виготовлення різноманітних виробів — від інструментів і зброї до статуй та архітектурних елементів. Вивчення кам'яних артефактів дає можливість дізнатися про технології обробки каменю та економічні ресурси в різні історичні періоди.

- **Типи виробів з каменю:** Це можуть бути як утилітарні (чаші, ступки), так і декоративні (скульптури, рельєфи), а також архітектурні елементи (підлоги, стіни, колони).

- **Технології обробки каменю:** Дослідження з використанням мікроскопії, хімічного аналізу та порівняльного аналізу допомагають визначити типи каменю, а також способи його обробки, наприклад, ручне чи механічне.

- **Консервація виробів з каменю:** Камінь є досить міцним, але може зазнавати пошкоджень через вплив вологи, температурних коливань або механічних навантажень. Для його збереження застосовуються спеціальні техніки, зокрема покриття захисними засобами.

4. Застосування в музеях

• **Експозиція артефактів:** Кераміка, скло та камінь зазвичай експонуються в окремих залах або тематичних виставках, де предмети групуються за матеріалом, періодом чи культурою.

• **Інтерактивні технології:** Для кращого розуміння та взаємодії з експонатами використовуються сучасні технології, такі як інтерактивні екранні панелі, 3D-модельовання, віртуальні тури.

• **Освітні програми:** В музеях часто проводяться екскурсії та лекції для студентів, на яких розповідають про важливість археологічних знахідок, а також про процеси їх дослідження і збереження.

5. Музейні колекції і їх значення

Дослідження таких артефактів важливе не тільки для розуміння минулого, але і для розвитку музейної науки в цілому. Кераміка, скло та камінь можуть служити свідченням культурних контактів, технологічних досягнень і навіть соціальних чи економічних змін у суспільствах різних епох.

Висновки

Кераміка, скло та вироби з каменю є важливими елементами музейних колекцій, що дають глибоке уявлення про розвиток людства та культури. Їх дослідження включає як технічні аспекти виготовлення, так і культурно-історичні інтерпретації, що робить їх важливими для наукових досліджень і популяризації знань у широких верствах населення через музейні експозиції. Задача музеїв — це не лише збереження цих артефактів, а й передача їх історичного значення через виставки, освітні програми та наукові дослідження.

1. Тестові завдання

2. **Який з матеріалів найчастіше використовується для виготовлення посуду в давніх культурах?**

- а) Скло
- б) Камінь
- в) Кераміка
- г) Дерево

3. **Що є основною метою дослідження кераміки в археологічних розкопках?**

- а) Визначити місце походження артефактів
- б) Визначити сировину та технологію виготовлення
- в) Визначити вплив на мистецтво
- г) Порівняти матеріал з іншими культурами

3. **Який із матеріалів є найбільш крихким серед кераміки, скла і каменю?**

- а) Скло
- б) Камінь
- в) Кераміка
- г) Усі матеріали мають однакову міцність

4. **Які методи використовуються для дослідження скла в музеях?**

- а) Візуальний огляд
- б) Мікроскопія і хімічний аналіз

- в) Порівняння з іншими матеріалами
- г) Спостереження за змінами кольору

5. Що є основною метою консервації виробів з каменю в музеях?

- а) Підвищення їх естетичних властивостей
- б) Збереження природного вигляду та запобігання пошкодженням
- в) Покращення якості матеріалу
- г) Зміна стилістики виробів

2. Запитання для обговорення

1. Як технологія виготовлення кераміки змінювалася з часом? Які історичні періоди найбільш відомі своїми досягненнями в галузі кераміки?
2. Чому вивчення скла в музеях є таким важливим для дослідження стародавніх культур? Які приклади скляних виробів ви знаєте з різних історичних етапів?
3. Як консервація виробів з каменю впливає на їх довговічність? Які є методи збереження таких виробів у музеях?
4. Виберіть один тип виробу (наприклад, керамічний горщик, скляну пляшку або кам'яну статую) і опишіть, як цей предмет може відображати культуру та технології свого часу.
5. Яким чином музеї можуть використовувати сучасні технології для дослідження та демонстрації керамічних, скляних і кам'яних артефактів?

3. Практичне завдання

1. **Створення власної музейної експозиції**
Уявіть, що ви маєте можливість створити виставку в музеї, присвячену одному з матеріалів: кераміці, скла чи каменю. Розробіть концепцію виставки:
Які предмети ви б включили до експозиції?
Як ви б організували простір і порядок експонування?
Які освітні чи інтерактивні елементи ви б додали для залучення відвідувачів?
2. **Аналіз збереженості артефактів**
Ознайомтесь із реальними прикладами артефактів, знайдених під час археологічних розкопок (можна використати інтернет-ресурси). Опишіть, які методи консервації використовуються для збереження таких предметів. Як би ви запропонували вдосконалити процес збереження?

3. Письмова робота

Напишіть коротку есе на одну з таких тем:

1. «Важливість керамічних, скляних та кам'яних виробів у розумінні стародавніх цивілізацій».
2. «Як новітні технології змінюють підходи до дослідження та консервації музейних експонатів з кераміки, скла та каменю».

Ці завдання допоможуть студентам не лише закріпити матеріал, але й розвинути аналітичні та творчі здібності при роботі з музейними колекціями.

Тема 7. Пам'ятки нумізматики, боністики, фалеристики, філателії.

1. **НумізMATИКА** – наука, яка вивчає монети, медалі та інші металеві гроші. Вона має велику історичну і культурну цінність, оскільки монети відображають

економічні, політичні та соціальні процеси певного часу. Вивчення монет дозволяє зрозуміти розвиток цивілізацій, економіки, мистецтва та технологій.

2. **Боністика** – наука, яка займається вивченням банкнот (паперових грошей). Вона включає в себе як вивчення історії грошей, так і їхніх дизайнерських особливостей, матеріалів, методів виготовлення та еволюції.

3. **Фалеристика** – це наука, яка вивчає нагороди, медалі, ордени та інші відзнаки, що використовуються для нагородження за досягнення в різних сферах діяльності (військовій, науковій, культурній тощо).

4. **Філателія** – наука про колекціонування та вивчення марок. Вона не тільки вивчає історію поштового обміну, але й естетичні та художні особливості марок, а також їх роль у культурному та соціальному розвитку.

Історія та значення пам'яток:

• **Нумізматичні пам'ятки** часто є найбільш надійними джерелами для вивчення стародавніх цивілізацій, оскільки монети часто використовувались протягом тривалого часу і мали важливе значення в економічному житті.

• **Боністичні пам'ятки** допомагають вивчити економічні відносини та політичні зміни в різні етапи розвитку держав. Банкноти можуть свідчити про рівень економічної стабільності, інфляції або фінансові кризи.

• **Фалеристичні пам'ятки** відображають систему нагород у різних країнах, зміни в політичних режимах, а також культурні й військові досягнення.

• **Філателістичні пам'ятки** відображають етапи розвитку держав, важливі події та особистості, які відіграли ключову роль у розвитку певної країни чи культури.

Завдання для самостійної роботи:

1. Дослідження та аналіз монетної пам'ятки:

- Оберіть одну монету або серію монет з певної історичної епохи.
- Визначте основні елементи дизайну (образи, написи, символи).
- Оцініть, яку інформацію ця монета може дати про соціальну, політичну або економічну ситуацію того часу.

2. Аналіз банкноти:

- Оберіть стару або рідкісну банкноту (наприклад, радянську чи довоєнну) та розгляньте її елементи: водяні знаки, захисні елементи, дизайн, номінал.
- Порівняйте з сучасними банкнотами і визначте, як змінилися принципи їхнього дизайну.

3. Дослідження медалей та нагород:

- Виберіть одну медаль або орден, що використовувався в певній історичній епосі (наприклад, ордени часів Першої або Другої світової війни).
- Оцініть її символіку, матеріали та значення для того часу.

4. Філателістичне дослідження:

- Виберіть одну поштова марка або серію марок, яка була випущена з нагоди важливої події (напр. річниця незалежності, відкриття нового будівництва).
- Проаналізуйте її дизайн та символіку, поясніть, чому саме ці зображення були вибрані для марки.

5. Написання реферату:

• Напишіть короткий реферат (3-5 сторінок) на тему: «Важливість вивчення нумізматики та філателії для розуміння історії та культури». У рефераті зазначте роль цих наук у вивченні минулого та сучасного стану різних країн.

Додаткові питання для самостійної роботи:

- Як монети можуть служити джерелом інформації для археологів?
- Які фальшиві банкноти вам відомі, і як їх можна розпізнати?
- Яку роль відіграють нагороди та медалі в суспільному житті та політиці?

Ці завдання допоможуть студентам краще зрозуміти важливість та багатогранність предметів колекціонування, а також розвиток різних наук, що їх вивчають.

Тема 8. Вивчення виробів з дерева та металу.

1. Вироби з дерева:

• **Технічні характеристики дерева:** Дерево — це натуральний матеріал, що має високу міцність, хорошу оброблюваність, а також гарну тепло- та звукоізоляцію. Залежно від виду дерева (тверді та м'які породи) можуть варіюватися механічні характеристики, щільність, стійкість до вологи і біологічних впливів.

• **Обробка дерева:** Для виготовлення виробів використовують різні методи обробки дерева: різьблення, шліфування, фарбування, лакування та склеювання. Для отримання складних форм застосовують методи фрезерування і токарної обробки.

• **Види виробів з дерева:** меблі, двері, вікна, декоративні елементи, будівельні конструкції, інструменти.

• **Переваги та недоліки:** Дерево екологічне, легко обробляється, має привабливий вигляд, але схильне до гниття, пожежі та механічних пошкоджень.

Вироби з металу:

• **Металеві матеріали:** Основні види металів, що використовуються для виготовлення виробів — це чорні метали (залізо, сталь) та кольорові метали (мідь, алюміній, латунь).

• **Методи обробки металу:** До основних методів обробки металу належать ливарство, кування, штампування, зварювання, обробка на верстатах (фрезерування, токарна обробка), а також термічна обробка для підвищення міцності та довговічності виробів.

• **Види виробів з металу:** будівельні конструкції, транспортні засоби, інструменти, побутові предмети, прикраси.

• **Переваги та недоліки:** Метал володіє високою міцністю, довговічністю, стійкістю до механічних пошкоджень та корозії (для деяких сплавів). Однак він може бути важким, піддається корозії в умовах вологості та потребує спеціальної обробки для продовження терміну служби.

2. **Техніки комбінованих виробів:** Важливе місце займають комбіновані вироби з дерева та металу, які використовують переваги обох матеріалів. Наприклад, меблі, що поєднують металеві каркасні конструкції з дерев'яними панелями, або архітектурні елементи з дерева та металу.

Питання для самостійної роботи:

1. Які основні відмінності між деревом і металом як матеріалами для виготовлення виробів?

2. Перерахуйте основні методи обробки дерева та металу і дайте коротку характеристику кожного.
3. Які переваги та недоліки має дерево як будівельний матеріал? Які його обмеження?
4. Які види металів найчастіше використовуються у виготовленні виробів, і чому?
5. Охарактеризуйте процес зварювання металів. Як він впливає на властивості матеріалу?
6. Які фактори необхідно враховувати при виборі матеріалу (дерево чи метал) для виготовлення конкретного виробу?
7. У яких випадках доцільно використовувати комбіновані матеріали для виготовлення виробів?
8. Як впливає волога на дерев'яні та металеві вироби, і які методи захисту існують для кожного матеріалу?
9. Досліджуйте та порівняйте застосування металу та дерева в сучасному меблевому виробництві.

Ці питання сприяють розвитку вміння аналізувати властивості та використання різних матеріалів, а також готують студентів до практичної роботи з виробами з дерева та металу.

Тема 9. Картини, архітектура, скульптура як джерела дослідження певної епохи, країни, стилю чи національної культури

1. Картини

- **Функція:** Картини зображають події, побут, традиції, соціальні стосунки, психологію людей і природу, що дозволяє дослідникам зрозуміти, як змінювались естетичні вподобання та соціальні погляди.
- **Джерело інформації:** Через аналіз кольорової гами, композиції, символів і стилістичних особливостей картин можна з'ясувати ставлення до релігії, моралі, політики, а також досліджувати національні особливості.
- **Приклад:** Картини італійських майстрів Відродження (наприклад, роботи Леонардо да Вінчі чи Мікеланджело) дають уявлення про гуманістичні ідеї та інтелектуальний розвиток того часу.

2. Архітектура

- **Функція:** Архітектура є матеріальним вираженням культурних, економічних і технічних досягнень епохи. Вона відображає соціальні структури, політичні ідеї та релігійні вірування.
- **Джерело інформації:** За допомогою архітектури можна вивчати взаємодію людини з простором, символіку архітектурних елементів, а також відображення технічного прогресу в будівництві.
- **Приклад:** Готичні собори, як-от Нотр-Дам у Парижі, показують вплив релігії на середньовічну Європу, а також розвиток технічних досягнень в архітектурі.

3. Скульптура

- **Функція:** Скульптури часто виступають як символи культури, релігії та політики. Вони можуть зображати як ідеалізовані образи, так і реалістичні сценки з життя.
- **Джерело інформації:** Аналізуючи скульптури, можна виявити культурні канони, художні техніки, зміни в естетичних тенденціях, а також соціальні і політичні погляди.

• **Приклад:** Давньогрецька скульптура, як-от «Дискобол» (скульптура Мірона), є відображенням грецької філософії краси, гармонії і фізичної досконалості.

Питання для самостійної роботи:

1. Які характерні риси архітектури, картин і скульптур епохи Ренесансу та як вони відображають суспільні зміни того часу?
2. Як скульптура може допомогти досліджувати релігійні та політичні погляди певної епохи?
3. Які культурні особливості нації можна визначити через аналіз традиційних архітектурних форм (наприклад, традиційна японська архітектура)?
4. Як зміни у стилях живопису можуть бути індикаторами соціальних і політичних змін (наприклад, перехід від бароко до класицизму)?
5. Як архітектурні споруди визначають ідеологічну складову в політичних режимах? (Наприклад, фашистська архітектура в Італії чи сталінська архітектура в СРСР).

Ці мистецькі форми не лише мають естетичну цінність, але й є важливими документами, які дозволяють зрозуміти погляди, цінності та розвиток людської культури в різні етапи історії.

Тема 10. Фотографія як джерело

Фотографія як джерело є дуже важливою темою в контексті дослідження та аналізу сучасної культури, історії та соціальних процесів. Фотографії можуть бути використані як наукові джерела для вивчення різних аспектів життя суспільства, зокрема, політики, економіки, соціальних змін, психології, мистецтва тощо. Вони не лише фіксують події та факти, а й передають емоції, ставлення до реальності, визначають естетичні канони та відображають культурні особливості певної епохи чи регіону.

Інформація по темі:

1. **Фотографія як джерело** – це документ, який не тільки зафіксований момент, а й певний культурний, соціальний чи політичний контекст того часу.
2. **Різновиди фотографій як джерел:**
 - **Історичні фотографії:** фото, що відображають важливі моменти історії, події, особистості.
 - **Соціальні фотографії:** зображення повсякденного життя, традицій, звичаїв, соціальних проблем.
 - **Архітектурні фотографії:** зображення будівель, архітектурних пам'яток, що можуть бути використані для вивчення розвитку міст та культури.
 - **Мистецькі фотографії:** фото як частина художнього процесу, що містить специфічні естетичні або концептуальні задумки.
3. **Фотографії та інтерпретація історії:**
 - Як фотографії впливають на наше розуміння історичних подій?
 - Як селективний підхід до вибору фотографій може змінювати уявлення про минуле?
4. **Фотографії як соціальні документи:** Чи є фотографії лише фіксацією реальності, чи вони можуть також бути інтерпретацією подій?

5. **Етика використання фотографій:** Коли можна вважати фотографію правдивим джерелом, а коли – маніпуляцією чи фальсифікацією?

Питання для самостійної роботи для здобувачів:

1. Які основні переваги і недоліки фотографії як джерела в історичних дослідженнях?
2. Як фотографії можуть змінювати наше сприйняття подій або осіб, зафіксованих на них? Наведіть приклади.
3. Яким чином соціальні чи культурні контексти можуть впливати на те, як ми інтерпретуємо фотографії?
4. Як фотографії використовуються в медіа для формування суспільної думки? Наведіть приклади використання фотографій у важливих політичних кампаніях чи соціальних рухах.
5. Чи можуть фотографії бути об'єктивними джерелами для наукового дослідження, чи все ж таки вони завжди несуть елемент суб'єктивності?
6. Як змінюються стандарти етики та правди у фотографії у різні історичні епохи?
7. Оцініть роль фотографії в розумінні культурних або соціальних явищ: чи може фото самостійно передати значення, чи потрібно додаткове пояснення?

Ці питання допоможуть студентам зануритися в тему і задуматися над роллю фотографії як джерела в контексті історії, культури і соціальних процесів.

Тема 11. Нерухомі об'єкти культурної спадщини та пам'ятки природи

Нерухомі об'єкти культурної спадщини та пам'ятки природи

Нерухомі об'єкти культурної спадщини - це матеріальні об'єкти, які мають історичне, архітектурне, мистецьке, наукове або інше значення для культурної ідентичності нації та людства в цілому. Вони можуть бути архітектурними спорудами, пам'ятниками, монументами, а також об'єктами, що відображають історичний, технічний чи культурний розвиток.

Ключові категорії нерухомих об'єктів культурної спадщини:

1. **Архітектурні пам'ятки** — будівлі, комплекси будівель, окремі споруди, що мають високу історичну чи мистецьку цінність.
2. **Історико-культурні ландшафти** — території, що містять пам'ятки або об'єкти, які мають значення для історії та культури певної місцевості.
3. **Містобудівні ансамблі** — групи архітектурних споруд, які утворюють єдину композицію або гармонійно вписуються в навколишнє середовище.
4. **Пам'ятки археології** — місця, що мають археологічне значення та містять сліди діяльності давніх людей.
5. **Пам'ятки природи** — це об'єкти, що мають природознавче, екологічне або естетичне значення, такі як природні ландшафти, рідкісні види рослин і тварин, геологічні утворення. Вони можуть бути:
 - Природними пам'ятками — окремі дерева, природні утворення (печери, водоспади тощо).
 - Природними заповідниками, національними парками та іншими охоронюваними територіями.

6. Захист культурної спадщини та пам'яток природи:

Захист і збереження нерухомих об'єктів культурної спадщини та пам'яток природи є важливими аспектами сучасної екологічної і культурної політики. Це включає заходи

щодо реставрації, охорони, збереження в автентичному вигляді, а також обмеження будь-якої діяльності, що може завдати шкоди цим об'єктам. Міжнародні організації, зокрема ЮНЕСКО, займаються захистом культурної спадщини на глобальному рівні.

Питання для самостійної роботи здобувачів:

1. Які основні принципи захисту нерухомих пам'яток культурної спадщини? Наведіть приклади їх застосування в Україні.
2. Чим відрізняються архітектурні пам'ятки від пам'яток археології?
3. Які методи реставрації застосовуються для збереження нерухомих об'єктів культурної спадщини?
4. Охарактеризуйте різницю між природними пам'ятками і природними заповідниками.
5. Як національні та міжнародні законодавчі акти забезпечують охорону пам'яток природи?
6. Дослідження конкретного об'єкта культурної спадщини в Україні (наприклад, Софійський собор у Києві) та його історична роль у розвитку культури.
7. Яке значення мають пам'ятки природи для екологічного балансу та сталого розвитку?
8. Як поєднуються туризм та охорона культурної спадщини? Які є виклики для збереження пам'яток у цьому контексті?

Ці питання допоможуть студентам глибше зрозуміти основні аспекти збереження культурної та природної спадщини, а також оцінити вплив людської діяльності на історичні та природні об'єкти.

Тема 12. Нематеріальна культурна спадщина

Нематеріальна культурна спадщина — це елементи культури, які не мають фізичної форми, але зберігають значення для певних спільнот, народів і культур. Це може включати в себе традиції, обряди, звичаї, мовні особливості, фольклор, музичні твори, танці, ремесла тощо. Важливою рисою нематеріальної культурної спадщини є її динамічність — вона передається через покоління, адаптуючись до нових умов.

Основні категорії нематеріальної культурної спадщини:

1. **Традиційні святкування та обряди** — наприклад, народні свята, обряди народження, шлюбу, похорону.
2. **Мовні традиції** — діалекти, фольклор, пісні, легенди, казки, традиційна поезія.
3. **Танці, музика та пісні** — народні танці, інструментальна музика, вокальні традиції.
4. **Традиційні ремесла та техніки** — народні промисли, традиційне виготовлення одягу, кераміки, текстилю.
5. **Народні уявлення та знання** — медичні, екологічні, аграрні знання, традиційні методи лікування.

Значення нематеріальної культурної спадщини:

1. **Ідентичність та приналежність до спільноти:** Вона допомагає зберігати унікальність культур і традицій народів.
2. **Освітня та виховна роль:** Вивчення та передача нематеріальних елементів культурної спадщини сприяє розвитку інтересу до культури та історії.
3. **Соціальна згуртованість:** Спільна участь у збереженні культурних практик зміцнює зв'язки всередині спільнот.

4. **Економічний аспект:** Туризм, пов'язаний з культурними традиціями, може бути важливим джерелом доходу.

Питання для самостійної роботи здобувачів:

1. Що таке нематеріальна культурна спадщина і чим вона відрізняється від матеріальної?

2. Перерахуйте основні елементи нематеріальної культурної спадщини і надайте приклади з української культури.

3. Як нематеріальна культурна спадщина може сприяти формуванню національної ідентичності?

4. Як сучасні глобалізаційні процеси впливають на збереження нематеріальної культурної спадщини?

5. Проаналізуйте роль нематеріальної культурної спадщини в туризмі та економіці країни.

6. Які проблеми виникають при збереженні нематеріальної культурної спадщини в умовах сучасного розвитку технологій?

7. Як охорона нематеріальної культурної спадщини здійснюється на міжнародному рівні (наприклад, через ЮНЕСКО)?

8. Чому важливо інтегрувати елементи нематеріальної культурної спадщини в освітні програми?

9. Які сучасні ініціативи сприяють збереженню та популяризації традиційних ремесел в Україні?

Ці питання допоможуть студентам поглибити свої знання про важливість нематеріальної культурної спадщини та її вплив на розвиток суспільства.

Тема 13. Роль атрибуції та переатрибуції музейних предметів

Атрибуція музейних предметів — це процес встановлення авторства, походження або історичної значущості предмета на основі різних доказів і досліджень. Це важливий етап у музеїстиці, оскільки від правильності атрибуції залежить не лише наукова цінність предмета, а й його культурне та історичне значення.

Переатрибуція — це перегляд попередніх висновків про авторство або походження музейного предмета на основі нових фактів або досліджень. Переатрибуція може виникнути через нові технології, додаткові архівні дані, зміни в наукових підходах або нові інтерпретації предмета. Це процес, який часто супроводжується значними науковими дискусіями.

Основні аспекти атрибуції та переатрибуції:

1. **Історичний та культурний контекст:** Під час атрибуції важливо враховувати не лише фізичні характеристики предмета (матеріали, техніки), а й історичний контекст, в якому він був створений.

2. **Технічні дослідження:** Використання сучасних технологій (наприклад, рентгенівська флуоресценція, мікроскопія) для визначення віку, складу матеріалів та можливих змін у творі.

3. **Естетичні та стилістичні характеристики:** Оцінка стилю, техніки, а також порівняння з іншими роботами, які вже мають відомі атрибуції, може допомогти встановити правильне авторство.

4. **Архівні дані та документація:** Вивчення історичних джерел, договорів, листувань, виставок тощо може суттєво допомогти в процесі атрибуції або переатрибуції.

5. **Етичні питання:** Атрибуція та переатрибуція можуть спричиняти етичні суперечки, зокрема, якщо вона ставить під сумнів авторство великих митців або пов'язана з важливими історичними подіями.

Питання для самостійної роботи здобувачів:

1. Що таке атрибуція музейного предмета, і які методи використовуються для її здійснення?
2. Яка роль переатрибуції в музеєзнавстві і в чому її значення для наукового розвитку?
3. Які труднощі можуть виникати при атрибуції предметів мистецтва і культурних артефактів?
4. Розгляньте конкретний приклад переатрибуції предмета в музеї. Які зміни були внесені в його авторство або походження?
5. Як новітні технології (наприклад, інфрачервона спектроскопія, рентгенографія) допомагають у процесі атрибуції музейних предметів?
6. Які етичні проблеми можуть виникнути в результаті переатрибуції музейних предметів?
7. Як атрибуція музейного предмета може вплинути на його наукову та культурну цінність?
8. Які наслідки для музейної практики можуть мати помилки в атрибуції або переатрибуції предметів?
9. Які етапи проходить процес атрибуції від початкового дослідження до остаточного висновку?
10. Як зміни в історичних наукових підходах можуть призвести до переатрибуції культурних артефактів?

Ці питання можуть допомогти студентам зрозуміти важливість атрибуції та переатрибуції в контексті музейної практики, а також виявити основні труднощі, що виникають у процесі дослідження музейних предметів.

Тема 14. Музейна документація як джерело. Оформлення фондів музейних предметів

1. Музейна документація як джерело

Музейна документація як джерело — це важливий аспект вивчення культурної спадщини, історії та мистецтва. Музеї виступають як зберігачі цінних об'єктів і документів, що відображають різні етапи розвитку людської цивілізації. Фонди музейних джерел включають археологічні артефакти, художні твори, наукові предмети, етнографічні колекції та інші матеріали, які дозволяють досліджувати минуле та представляти його для майбутніх поколінь.

Музейні предмети мають великий потенціал як джерела для дослідження. Вони містять інформацію про матеріальну культуру, традиції, релігійні уявлення, соціальні структури, технології тощо. За допомогою таких джерел можна вивчати як конкретні історичні періоди, так і розвиток цивілізацій в цілому. Музейна інформація є важливим доповненням до інших історичних джерел, таких як письмові документи чи архіви.

2. Оформлення фондів музейних джерел:

Оформлення фондів музейних джерел охоплює кілька етапів, від збору та відбору експонатів до їх збереження і документування:

• **Каталожування:** кожен предмет, що потрапляє до музею, повинен бути правильно каталогізований. Для цього створюються бази даних, де вказуються деталі про об'єкт, його походження, авторство, матеріали та історія.

• **Консервація:** для довготривалого збереження музейні предмети потребують спеціальних умов зберігання. Це можуть бути контрольовані температурні умови, вологість, а також захист від шкідників.

• **Експонування:** при розміщенні предметів на виставках важливо враховувати правильне освітлення, безпеку та доступність для публіки.

• **Інтерпретація:** важливо, щоб експонати були супроводжені достатньою інформацією для відвідувачів, наприклад, за допомогою текстових панелей, аудіогідів або інтерактивних елементів.

Питання для самостійної роботи здобувачів:

1. Які основні типи музейних джерел існують і як вони відрізняються за своєю природою та призначенням?

2. Як правильно здійснюється процес каталогізації музейних предметів? Опишіть ключові етапи цього процесу.

3. Які методи консервації використовуються для збереження музейних експонатів? Чому вони важливі?

4. Які труднощі можуть виникнути при організації виставок і оформленні фондів музейних джерел?

5. Як музеї можуть використовувати сучасні технології для покращення взаємодії з відвідувачами та збереження колекцій?

6. Які етичні питання можуть виникнути при зборі та зберіганні музейних об'єктів, особливо тих, які мають культурне або релігійне значення?

7. Які приклади музеїв можна навести, які успішно впроваджують новітні технології в своїй діяльності?

Ці питання допоможуть студентам глибше зрозуміти роль музеїв в охороні культурної спадщини та їх функцію як джерела історичної інформації.

Тема 15. Національне законодавство зі збереження культурно-історичної спадщини

Ця тема охоплює нормативно-правові акти, які регулюють охорону та збереження культурних цінностей, пам'яток історії та культури в межах певної країни. Збереження культурної спадщини має велике значення для ідентичності нації, розвитку туризму та збереження історичної пам'яті.

Основні аспекти національного законодавства у цій сфері:

1. **Конституційне закріплення:** Багато країн на конституційному рівні гарантують охорону культурної спадщини як частини національної ідентичності та розвитку.

2. **Законодавчі акти:** Основним законодавчим документом, що регулює охорону культурної спадщини, є спеціальні закони, такі як Закон про охорону культурної спадщини (в Україні це, наприклад, Закон України "Про охорону культурної спадщини").

3. **Регулювання археологічних та архітектурних пам'яток:** Для охорони археологічних об'єктів, пам'яток архітектури та містобудування розробляються спеціальні нормативні акти, що визначають правила їх виявлення, збереження та реставрації.

4. **Міжнародні угоди та договори:** Національне законодавство часто взаємодіє з міжнародними конвенціями, такими як Конвенція ЮНЕСКО про охорону культурної спадщини.

5. **Екологічні аспекти охорони:** Збереження природно-культурних комплексів (національні парки, природні пам'ятки) також є частиною національного законодавства.

Питання для самостійної роботи здобувачів:

1. Які основні принципи закону про охорону культурної спадщини вашої країни?
2. Як міжнародні угоди, наприклад, Конвенція ЮНЕСКО, впливають на національне законодавство щодо збереження культурної спадщини?
3. Які є методи захисту архітектурних пам'яток в Україні, і які проблеми виникають при їх реставрації?
4. Які сучасні загрози існують для культурно-історичної спадщини в умовах глобалізації та технологічного прогресу?
5. Як можна покращити ефективність національного законодавства щодо охорони культурної спадщини в умовах сучасних викликів?

Ці питання допоможуть студентам глибше зрозуміти значення охорони культурної спадщини та роль законодавства у забезпеченні її збереження.

Тема 16. Міжнародне право зі збереження світової природної і культурної спадщини

Міжнародне право зі збереження світової природної і культурної спадщини включає в себе ряд важливих інструментів, що сприяють охороні, збереженню та просуванню культурної та природної спадщини на глобальному рівні. Це право розглядає культурні та природні цінності, які мають універсальне значення, як для окремих націй, так і для людства в цілому.

Основні концепти та документи:

1. **Культурна спадщина** — це об'єкти, місця та практики, які мають високу історичну, культурну або естетичну цінність. Вона включає архітектурні пам'ятки, історичні міста, археологічні знахідки, твори мистецтва, а також традиції, які передаються з покоління в покоління.

2. **Природна спадщина** — це природні об'єкти, ландшафти та екосистеми, які мають виняткову універсальну цінність, зокрема природні резервати, біосферні заповідники, унікальні природні ландшафти та види тварин і рослин, які знаходяться під загрозою зникнення.

3. **Конвенція про охорону світової культурної і природної спадщини (1972)** — це основний міжнародний документ, який визначає зобов'язання держав щодо охорони об'єктів, що входять до Списку світової спадщини ЮНЕСКО. Відповідно до цієї Конвенції, світова спадщина є частиною загальної культурної та природної спадщини людства, що зобов'язує всі держави до активного збереження цих об'єктів.

4. **Культурна цінність та пам'ятки історії та культури як джерело** — ці пам'ятки є важливими джерелами для дослідження минулого, розуміння культурних традицій і еволюції суспільства. Вони мають значну роль у формуванні національної ідентичності та збереженні культурного різноманіття. Пам'ятки історії та культури можуть мати також освітнє та соціальне значення для сучасних поколінь.

5. **Відповідальність держав за охорону світової спадщини** — держави зобов'язані приймати необхідні заходи для охорони і збереження культурних і природних об'єктів на своїй території, а також співпрацювати з міжнародними організаціями для забезпечення сталого розвитку цих об'єктів.

Питання для самостійної роботи здобувачів:

1. Яка роль ЮНЕСКО у збереженні світової культурної та природної спадщини? Охарактеризуйте основні функції цієї організації.
2. Проаналізуйте значення Конвенції про охорону світової культурної і природної спадщини для міжнародного права.
3. Які критерії використовується для включення об'єкта до Списку світової спадщини ЮНЕСКО? Наведіть приклади таких об'єктів.
4. Як міжнародне право сприяє захисту культурної спадщини від війни та терористичних атак? Які заходи для цього було вжито на міжнародному рівні?
5. Охарактеризуйте проблеми, які виникають при збереженні культурної спадщини у сучасному світі. Які можуть бути шляхи вирішення цих проблем?
6. Як природна спадщина може бути важливою для збереження біорізноманіття і сталого розвитку? Наведіть приклади світових природних об'єктів, що підлягають охороні за міжнародними стандартами.
7. Як культурні пам'ятки можуть допомогти у розвитку туризму та економіки регіону? Які ризики пов'язані з надмірним туризмом на об'єктах світової спадщини?
8. Які наслідки можуть виникнути для культурної спадщини в разі її знищення або пошкодження під час конфліктів або катастроф?

ПЕРЕЛІК ТЕМ ДЛЯ РЕФЕРАТІВ

1. Джерелознавство в системі сучасного гуманітарного знання.
2. Поняття історичного джерела і його інформаційні можливості.
3. Автентичність і достовірність джерела. Методи і прийоми визначення.
4. Дослідження історичних умов походження джерела.
5. Методи і прийоми вивчення авторства джерела.
6. Методи і прийоми вивчення обставин створення джерела.
7. Текст джерела, його прочитання та інтерпретація.
8. Дослідження взаємозв'язків між авторством джерела і ступенем його достовірності.
9. Дослідження взаємозв'язків між цілями створення джерела і повнотою його інформації.
10. Основні завдання критики джерел.
11. Особливості дослідження джерел Стародавньої Русі та Середньовіччя.
12. Особливості дослідження джерел з історії України нового часу.
13. Особливості дослідження джерел з історії України новітнього часу.
14. Документи діловодства урядових установ Російської імперії XVIII – початку XX ст. з історії України.
15. Родовідні книги XVI–XVII ст. як історичне джерело.
16. Мемуари як історичне джерело.
17. Речові джерела та методика їх дослідження.
18. Зображальні джерела та методика їх дослідження.
19. Усні джерела та методика їх дослідження.
20. Лінгвістичні джерела та методика їх дослідження.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ ЗДОБУВАЧІВ

1. Поняття джерелознавства і його місце в структурі історичної науки.
2. Зародження та основні етапи розвитку світового та українського джерелознавства.
3. Становлення джерелознавства як науки у XIX ст.
4. Розвиток джерелознавства у радянський період.

5. Сучасні проблеми розвитку світового та вітчизняного джерелознавства.
6. Поняття «джерело», «першоджерело», «вторинне джерело».
7. Об'єкт, предмет, мета історичного джерелознавства.
8. Методологія історичного джерелознавства.
9. Джерелознавчі методи дослідження.
10. Історія формування методики джерелознавства.
11. Структура джерелознавчого дослідження.
12. Головні концепції сучасного джерелознавства.
13. Інформаційні можливості історичного джерела.
14. Джерелознавство в системі сучасного гуманітарного знання.
15. Метод джерелознавства.
16. Поняття «джерелознавча критика». Основні завдання критики джерел.
17. Джерелознавчий аналіз.
18. Джерелознавчий синтез.
19. Виклад результатів джерелознавчого дослідження.
20. Поняття «вірогідність» та «автентичність» історичного джерела.
21. Методика дослідження часу створення джерела.
22. Поняття «рік», «ера», «стиль літочислення».
23. Поняття «часовий цикл», «індикт (індиктiон)», «Великий індиктiон».
24. Методика дослідження місця виникнення джерела.
25. Методика дослідження авторства джерела (атрибуція).
26. Основні принципи і методи інтерпретації джерела.
27. Визначення понять «джерело», «першоджерело», «вторинне джерело».
28. Джерелознавство та інші галузі наукового знання (архівознавство, музеєзнавство, бібліографія).
29. Проблема класифікації історичних джерел. Її цілі і задачі.
30. Поняття про класифікацію і систематизацію історичних джерел.
31. Класифікація історичних джерел по типах.
32. Класифікація письмових історичних джерел.
33. Види письмових джерел і особливості їх вивчення.
34. Документальні джерела та їх види.
35. Законодавчі документи.
36. Акти як історичні джерела.
37. Діловодчі матеріали.
38. Статистичні матеріали.
39. Оповідні (наративні) джерела.
40. Періодика як історичне джерело.
41. Поняття «археологічне джерело» і «музейний предмет (експонат)».
42. Методика дослідження речових джерел.
43. Методика дослідження зображальних джерел.
44. Методика дослідження усних джерел.
45. Методика дослідження лінгвістичних джерел.
46. Методика дослідження писемних джерел.
47. Основні етапи роботи з джерелом.
48. Поняття «джерелознавча евристика».
49. Структура джерелознавчого дослідження.
50. Поняття «бібліографічна евристика».
51. Методика пошуку джерел в глобальній комп'ютерній мережі Internet.
52. Поняття «архівна евристика». Мережа і склад архівів.
53. Науково-довідковий апарат архівів та його вивчення.
54. Вивчення архівних справ, виявлення і відбір документів.
55. Поняття, мета і основні етапи джерелознавчої критики.

56. Зовнішня критика джерела.
57. Поняття про справжність і підробку джерела. Причини, мотивації і головні ознаки підробки.
58. Поняття вірогідності, повноти і точності історичного джерела.
59. Особливості дослідження джерел Стародавньої Русі та Середньо- віччя.
60. Особливості дослідження джерел з історії України нового часу.
61. Особливості дослідження джерел з історії України новітнього часу.
62. Родовідні книги XVI-XVII ст. як історичне джерело.
63. Документи діловодства урядових установ Російської імперії XVIII – початку XX ст. з історії України.
64. Мемуари як історичне джерело.
65. Об'єкт, предмет і завдання української археографії.
66. Поняття «публікація історичного джерела».
67. Діловодство приватних господарств і капіталістичних підприємств як джерело з історії України II пол. XIX – поч. XX ст.
68. Описово-статистичні джерела з історії України II пол. XVII ст. – XVIII ст.
69. Описово-статистичні джерела з історії України XIX - поч. XX ст.
70. Статистичні матеріали II пол. XIX – поч. XX ст. як джерело з історії України.
71. Періодична преса України поч. XX ст.
72. Джерела особистого походження з історії України XVIII – поч. XX ст.
73. Законодавчі акти як джерела з історії України 1917-1920 рр.
74. Особливості джерел з історії УРСР та СРСР XX ст.
75. Об'єкт і предмет вивчення архівознавства.
76. Основні поняття архівознавства. Зв'язок архівознавства з іншими дисциплінами.
77. Методологічні засади та методи архівознавства.
78. Закон України “Про Національний архівний фонд та архівні установи”.
79. Поняття про “архівну систему”, її різновиди.
80. Система архівних установ сучасної України.
81. Правові засади існування НАФ.
82. Склад і класифікація документів НАФ України.
83. Архівна україніка. Український комплекс. Актуальні проблеми.
84. Архівна україніка. Зарубіжний комплекс. Актуальні проблеми.
85. Українські архівні центри за кордоном. Україніка в закордонних архівосховищах.
86. Поняття про організацію документів НАФ та її ознаки. Організація документів НАФ на рівні системи архівних установ.
87. Організація документів НАФ на рівні архіву.
88. Організація документів НАФ на рівні архівного фонду та справи.
89. Формування НАФ. Експертиза цінності документів.
90. Комплектування державного архіву.
91. Поняття про архівне описування.
92. Принципи та методи описування.
93. Види описування.
94. Поняття про облік архівних документів, його принципи та вимоги до нього.
95. Облікові документи архіву.
96. Централізований державний облік документів НАФ.
97. Поняття про довідковий апарат архівів, його ознаки.
98. Структура довідкового апарату архівів.
99. Різновиди архівних довідників.
100. Напрями та форми науково-дослідницької роботи архівів.

101. Завдання, зміст і форми методичної роботи архівних установ.
102. Потреби в архівній інформації та групи її споживачів.
103. Напрями та форми використання архівної інформації.
104. Поняття про матеріальну основу архівних документів.
105. Технології зберігання архівних документів.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ РЕФЕРАТІВ ТА ПІДГОТОВКИ ПРЕЗЕНТАЦІЙ

Рекомендації щодо оформлення рефератів

До кожної теми навчальної дисципліни здобувачам пропонується тематика рефератів, підготовка яких є додатковим завданням для самостійної роботи.

При написанні реферату слід дотримуватись таких рекомендацій щодо його оформлення:

Реферат має бути надрукований на сторінках паперу формату А4 українською мовою. Параметри шрифту – Times New Roman, 14. Відстань між рядками – полуторний інтервал. Оформлення полів: ліве – 30 мм, праве – 10мм, верхній і нижній – по 20 мм. Орієнтовний обсяг реферату має бути в межах 10 сторінок, залежно від обраної теми.

Реферат повинен містити титульний аркуш, зміст, текст, висновки, список використаних джерел. Як правило, структурними елементами реферату є: вступ (обґрунтування теми, актуальність, мета і завдання дослідження), основна частина (2-3 розділи, в яких розкриваються теоретичні, методичні та практичні питання), висновки (стислі підсумки дослідження, особиста позиція автора реферату), список використаної літератури, додатки (таблиці, ілюстрації та інші допоміжні матеріали). Кожний розділ тексту має починатися з нової сторінки.

При написанні реферату слід використовувати літературу та інформаційні ресурси, що рекомендовані в даній методичній розробці, а також інші джерела, виявлені при самостійному пошуку. Список використаної літератури в рефераті повинен містити не менше п'яти джерел та складений в алфавітному порядку.

У тексті реферату не повинні застосовуватися скорочення слів, за винятком загальноприйнятих і розшифрованих при першому згадуванні.

При підготовці реферату важливо дотримуватись політики доброчесності. Визначення термінів та понять в рефераті мають обов'язково містити посилання на джерела, звідки вони взяті. На цифрові, графічні та інші матеріали, запозичення з книг, журналів, електронних джерел також обов'язково давати посилання. У разі наявності плагіату реферат не зараховується, а здобувач отримує оцінку «незадовільно».

Оформлений згідно з вимогами реферат подається викладачу на перевірку. Здобувач має бути готовим захистити його під час практичного заняття.

Рекомендації щодо підготовки презентацій

Одним із сучасних способів подання інформації є презентація – інформаційний інструмент, що дозволяє повідомити потрібну інформацію про об'єкт презентації в зручній для одержувача формі.

Комп'ютерна презентація – це файл, в якому зібрано демонстраційні матеріали для публічного виступу. Подібно до того, як текстовий документ складається зі сторінок, файл презентації складається з послідовності кадрів, або слайдів.

Мультимедійна презентація, на відміну від звичайної електронної – це багатофункціональний наочний інструмент, який дає можливість в одній презентації розмістити великий об'єм графічної, текстової, фото та звукової інформації. Така презентація дозволяє повністю фокусувати увагу на вибраних важливих моментах, продемонструвати значний об'єм інформації та наочно викласти матеріал.

Для створення презентацій існує низка програмних продуктів провідних світових виробників програмного забезпечення: Power Point компанії Microsoft, Corel Presentations, Star Office, Open Office Impress. Є й інші програми, що містять багато можливостей по роботі з графікою і візуальними ефектами.

Одним з найпоширеніших програмних засобів для підготовки презентації є Power Point – класичний варіант мультимедійної презентації, що базується на демонстрації слайд-шоу. За допомогою Power Point можна створювати презентації різних типів: на екрані, на слайдах (кольорових і чорно-білих), на папері.

Незалежно від того, за допомогою якої з існуючих програм робиться презентація на комп'ютері, важливо пам'ятати загальні правила її виконання:

Структура матеріалів в електронному вигляді передбачає: титульний слайд; зміст презентації; інформаційні слайди; список використаних джерел (до 5 основних); завершальний слайд.

У титульному слайді вказуються :тема; прізвище, ім'я по батькові доповідача, факультет, група, навчальний заклад; прізвище, ім'я і по батькові наукового керівника, його посада.

Інформаційні слайди повинні містити таку інформацію: актуальність проблеми, завдання дослідження; зміст дослідження; результати дослідження; основні висновки. Інформаційні слайди можуть містити діаграми і графіки, необхідні текстові, табличні й інші матеріали.

Бажано використовувати наскрізну нумерацію слайдів, тобто титульний слайд–цеслайд № 1, перший інформаційний слайд–це слайд № 2 і далі по порядку. Номер слайда відображається в правому верхньому кутку. На титульному та завершальному слайдах номер може не проставлятися.

Розмір слайдів має відповідати розміру екрана, орієнтація слайда– альбомна; ширина слайда–24см; висота–18 см. Графічний і текстовий матеріали розміщуються на слайдах так, щоб ліворуч і праворуч від краю слайда залишалось чисте поле шириною не менше 0,5 см. Фон має виділяти, підкреслювати інформацію слайда, але не затуляти її.

Не слід розміщувати на слайді дослівно все, що можна сказати словами. Великий текст дуже важко читати та майже не можливо запам'ятати. Доцільно максимально скоротити довжину речень. Текст у презентації має бути простим, лаконічним, та таким, що нагадує тези. Важливо використовуйте не більше двох видів шрифтів. Слід перевірити правопис та орфографію в тексті.

Під час використання графічних об'єктів у презентації не варто використовувати малюнки, фотографії поганої якості чи із спотвореними пропорціями. Необхідно рівномірно та раціонально використовувати площу слайда.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Самостійна робота здобувачів, яка передбачена до кожної теми, оцінюється під час поточного контролю теми на відповідному практичному занятті. При контролі виконання завдань, які винесені на самостійне опрацювання, оцінюванню підлягають: самостійне опрацювання питань та їх конспектування, усна доповідь.

З метою поглибленого вивчення окремих питань та отримання додаткових балів, здобувач може виконати додаткові завдання самостійної роботи (підготовка рефератів та/або презентацій за визначеною тематикою).

Критеріями оцінювання усної відповіді здобувача під час практичного заняття на питання, що були винесені на самостійне опрацювання, є: повнота розкриття питання; логіка викладання, культура мови; емоційність та переконаність; використання основної та допоміжної літератури; аналітичні міркування, уміння робити порівняння, висновки та інше.

На «*відмінно*» оцінюється відповідь, яка відповідає наступним вимогам: студент виявив глибоке і всебічне знання програмного матеріалу, повністю володіє термінами та поняттями, під час відповіді подав розгорнутий, вичерпний виклад змісту визначеної у питанні проблеми; самостійно зробив логічні висновки і узагальнення; продемонстрував здатність висловлювати та аргументувати теоретичні положення архівознавства.

На «*добре*» оцінюється відповідь, якщо: здобувач, який виявив повні знання програмного матеріалу, засвоїв основну і знайомий з додатковою літературою, вільно оперує основними термінами та поняттями, під час відповіді допустив неточності, які може виправити при розкритті змісту питання в цілому; орієнтується в теоретичних положеннях архівознавства.

На «*задовільно*» оцінюється відповідь, якщо здобувач виявив знання основного програмного матеріалу, володіє основними термінами та поняттями з архівознавства; відповів на питання по-суті, але під час відповіді допустив грубі помилки, не зміг грамотно висловити свої думки, сформулювати висновки; виявив певні знання розуміння основних теоретичних положень, але допустив істотних помилок.

На «*незадовільно*» оцінюється відповідь, якщо її характер дає підставу стверджувати, що здобувач неправильно зрозумів зміст питання чи не знає правильної відповіді і тому не відповів на нього по-суті, допустивши грубі помилки у змісті відповіді; не орієнтується в теоретичних положеннях архівознавства, не володіє фаховою термінологією; відповідь поверхнева, фрагментарна.

Критеріями виконання письмових завдань *СР* є: правильність та повнота розкриття питання; цілісність, системність, логічність, уміння

формулювати висновки; акуратність оформлення письмової роботи та інше.

Оцінка «*відмінно*» ставиться, якщо завдання виконані правильно; відповіді є повними, чіткими та лаконічними; тему розкрито творчо та логічно, надано критичну оцінку основних проблем і розглянуто способи їх вирішення.

Оцінка «*добре*» – якщо завдання загалом виконані правильно, але наявні помилки; відповіді на питання є неповними, оскільки потребують уточнення; тему розкрито, але мають місце окремі недоліки не принципового характеру.

«*Задовільно*» – завдання виконані з помилками; відповіді потребують уточнення та розкриття окремих аспектів; тему в основному розкрито, але мають місце недоліки змістовного характеру.

«*Незадовільно*» – завдання виконані неправильно, недбало; відповіді не розкривають зміст питань.

Додаткові завдання для самостійної роботи можуть виконуватись здобувачем із власної ініціативи з метою покращення поточної успішності.

Оцінювання реферату та презентації:

– оцінка «*відмінно*» – реферат (презентація) виконано самостійно, формальні вимоги до реферату (презентації) дотримані, тему повністю розкрито, висновки містять наукові пропозиції; для виконання реферату (презентації) використано не лише рекомендовану основну навчальну літературу, а і додаткову (нормативно-правові, наукові, довідкові джерела);

– оцінка «*добре*» – реферат (презентація) виконано самостійно, всі формальні вимоги до реферату (презентації) дотримані в певній мірі, тема розкрита; наявні ґрунтовні висновки; для виконання реферату (презентації) використано рекомендовану основну та додаткову літературу; в тексті наявні граматичні помилки;

– оцінка «*задовільно*» – реферат (презентація) виконано самостійно, але не всіх вимог дотримано, тему розкрито недостатньо; відсутні висновки; використано лише рекомендовані основні джерела;

– оцінка «*незадовільно*» – реферат (презентація) виконано не самостійно; робота не містить посилань на використані джерела; не дотримані рекомендовані вимоги до оформлення реферату (підготовки презентації), тему не розкрито.

Оцінювання тестових завдань:

«*відмінно*» – 90% - 100% правильних відповідей;

«добре»–70%-80%;
«задовільно»–50%-60%;
«незадовільно»- до40%правильнихвідповідей.

Список літератури:

Базова:

1. Бездрабко В. Основні тенденції розвитку джерелознавства, спеціальних історичних дисциплін і документознавства: закономірні й випадкові фрейми (1960–1980) / В. Бездрабко // *Архіви України*. – 2009. – № 1/2. – С. 24–49.
2. Богдашина О. М. Джерелознавство історії України: питання теорії, методики, історії: Навчально-методичний посібник / О. М. Богдашина. – Харків: «Вид-во САГА», 2008. – 214 с.
3. Богдашина О. М. Джерелознавство історії України: Теорія, методика, історія: Навч.-метод. посібник. – Х., 2015.
4. Воронов В. І. Джерелознавство історії України. Курс лекцій / В. І. Воронов. – Дн. : Вид-во Дніпропетровського університету, 2003. – 336 с.
5. Історичне джерелознавство / Під ред. Я. С. Калакура. – К., 2014.
6. Історичне джерелознавство: Підручник / Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко та ін. – К. : Либідь, 2002. – 488 с.
7. Макарчук С. А. Джерелознавство історії України. – Львів, 2008.
8. Нариси з історії суспільних рухів та політичних партій в Україні (XIX–XX ст.) Навч. пос. – Львів, 2001.
9. Підгаєцький В. В. Основи теорії та методології джерелознавства з історії України ХХ століття : Навч. посіб. для іст. ф-тів ун-тів. - Дніпропетровськ, 2011

Допоміжна:

1. «Дублінські принципи». Спільні принципи ICOMOS – ТІССІН, щодо збереження спадщини промислових об'єктів, споруд, зон та ландшафтів, прийнято 17-ю Генеральною Асамблеєю ICOMOS 28 листопада 2011 р. *Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень* / М-во культури і туризму України, НДІ пам'яткоохоронних дослідж. ; [редкол.: В. І. Клочко та ін.]. Київ, 2012. Вип. 7. С. 39–44.
2. Біленчук П. Д., Шульга О. О. Наукові засади досліджень культурних цінностей. *Актуальні питання реформування правової системи України* : зб. наук. ст. за матеріалами XI Міжнарод. наук.-практ. конф., м. Луцьк, 13–14 черв. 2014 р. / Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Юрид. ф-т ; [редкол.: І. Я. Коцан та ін. ; уклад. Л. М. Джурак]. Луцьк, 2014. С. 185–187.
3. Бойко-Гагарін А. Дореволюційні газети як джерело вивчення історії музейної справи в Україні. *Краєзнавство*. 2016. № 3/4. С. 134–145.
4. Калакура Я. С. Класифікація музейних джерел. *Історичне джерелознавство*. Київ: Либідь, 2002. С. 96–97.
5. Караманов О. Музейні експонати як джерела локальної історії: педагогічний аспект. URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/71100>.
6. Кепін Д. В. Музейне джерелознавство. *Вісник Національного науково-природничого музею* / Нац. наук.-природ. музей Нац. акад. наук України. Київ, 2013. Т. 11. С. 103–108. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnnp_m_2013_11_13
7. Кепін Д. В. Особливості музейного джерелознавства. *Наукові записки Державного природознавчого музею* / НАН України, Держ. природозн. музей ; [редкол. : Ю. М. Чернобай та ін.]. Львів, 2014. Вип. 30. С. 69–76.
8. Кінд-Войтюк Н. В. Джерела з вивчення музеїв Західної Волині. *Волинський музейний вісник* / Упр. культури і туризму Волин. облдержадмін., Волин. краєзнав. музей,

Каф. документознавства і музейної справи Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Луцьк, 2012. С. 7–11.

9. Кінд-Войтюк Н. В. Музейні та сакральні пам'ятки Західної Волині (1920-1930-і рр.): джерела з вивчення. *Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки* / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки ; [редкол.: В. К. Баран та ін.]. Луцьк, 2011. Вип. 6. С. 62–67.

10. Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту: Міжнародний документ від 14.05.1954 р. URL :http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_157

11. Конвенція про охорону підводної культурної спадщини: Міжнародний документ від 02.11.2001 р. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_c52

12. Кучинко З. М., Чибирак С. В. Музеї археології та етнографії при Волинському національному університеті імені Лесі Українки: історія, формування колекцій та експозиційна діяльність. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки». Випуск 31. 2020. С. 82–89.

13. Мірошниченко-Гусак Л. А., Чибирак С. В. Пам'ятки декоративно-ужиткового мистецтва в системі музейної комунікації. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Історичні науки. Т. 32 (71). № 1. 2021. С. 197–201.

14. Омельченко Ю. А. Джерела вітчизняного музейництва. Культурологічні студії. Вип. 1. Київ : Видавничий дім "KM Academia". 1996. С. 147–162.

15. Про музеї і музейну справу: Закон України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80>

16. Рябчикова Ф. Д. Вивчення музейних предметів у практиці етнографічного відділу Волинського науково-дослідного музею (1920–1931 рр.). *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки* / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки ; редкол.: С. В. Гаврилюк [та ін.]. Луцьк, 2012. № 10(235) : Історичні науки. С. 169–173.

17. Сошніков А. О. Основні аспекти вивчення музейного джерела. *Культура України*. 2019. Випуск 64. С. 40–46.

18. Стромилук Л. В. Фотографія як джерело вивчення історії музейної справи в Україні (на прикладі національного заповідника «Софія Київська»). *Актуальні проблеми теорії і практики музейної та пам'яткоохоронної діяльності* : зб. наук. пр. / М-во культури України, Київ. нац. ун-т культури і мистецтв, Каф. історії України і музеєзнавства ; [редкол.: О. М. Гончарова, Г. О. Андрес, Ю. М. Ключко]. Київ, 2013. С. 111–121.

19. Сурмач О. І. Музейний предмет і процес його включення в музейні зібрання. *Музейна справа* : навч. посіб. для студентів ВНЗ. Львів, 2014. С. 125–126.

20. Чибирак С. Використання етнографічних матеріалів з Волині в експозиційній роботі музеїв історичного та краєзнавчого профілів. *Старий Луцьк*. Науково-інформаційний збірник. Випуск XVII. Луцьк: видавництво «Терези», 2021. С. 305–311.

21. Чибирак С., Шевчик О. Традиційні знаряддя праці та предмети побуту з дерева у збірці Музею етнографії Волині та Полісся при ВНУ. *Історія музейництва і пам'яткоохоронної справи в Острозі та на Волині*. Наук. збірн. Вип. 3. Острог, 2011. С. 98–103.

22. Яшний Д. В. Дорадянські видові поштівки як джерело з вивчення та відновлення культурної спадщини: на прикладі Криму (кінець XIX - початок XXI століття) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 26.00.05; Укр. т-во охорони пам'яток історії та культури, Центр пам'яткознавства. Київ, 2014. 20 с.

23. Інтернет ресурси:

24. Європейський музейний форум (EMF). [Електронний ресурс]. – URL. <http://www.europeanmuseumforum.info/>
25. Закарпатський обласний краєзнавчий музей ім. Т. Легоцького. [Електронний ресурс]. – URL. <http://www.zkmuseum.com/>
26. Закарпатський обласний художній музей ім. Й. Бокшя. [Електронний ресурс]. – URL. <https://bokshauseum.com.ua/>
27. Інститут історії України НАН України. [Електронний ресурс]. – URL. <http://history.org.ua>
28. Мережа європейських музейних організацій (NEMO). [Електронний ресурс]. – URL. <http://www.ne-mo.org>
29. Міжнародна рада музеїв (ІКОМ). [Електронний ресурс]. – URL. <http://www.icom.museum/>
30. Міжнародний центр вивчення, консервації та реставрації культурної спадщини. [Електронний ресурс]. – URL. <http://www.iccrom.org/>
31. Модернізація музейної справи України та розширення традиційних форм роботи музеїв в умовах глобалізації та інформаційного суспільства. – URL: http://nplu.org.modern_muz_spravi.
32. Музейний простір України. [Електронний ресурс]. – URL. <http://www.ukrmuseum.info>

Навчально-методичне видання

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО В МУЗЕЙНІЙ СПРАВИ

Методичний посібник для самостійної роботи
для здобувачів денної форми навчання
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 027 «Музеєзнавство, пам'яткознавство»

Укладачі: Малець О.О., Жеребак О.В.

Тираж 10 пр.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 6984 від 20.11.2019 р.

Редакційно-видавничий відділ МДУ, 89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

тел./факс +380-3131-21109

Веб-сайт університету: www.msu.edu.ua

E-mail: info@msu.edu.ua, pr@mail.msu.edu.ua

Веб-сайт Інституційного репозитарію Наукової бібліотеки МДУ: <http://dspace.msu.edu.ua:8080>

Веб-сайт Наукової бібліотеки МДУ: <http://msu.edu.ua/library/>